

HET SPAANSE DRAMA

DE LONT EN HET KRUITVAT
NO PASARÁN
SPEL ROND SPANJE

5

Op maandag 26 april 1937 brachten bombardementsvliegtuigen van de *Luftwaffe* van Hermann Goering dood en vernieling in het stadje Guernica in Noord-Spanje. Het imposante schilderij van Pablo Picasso, aanklacht tegen de terreur en de wreedheid van de oorlog, herinnert er voor altijd aan. Maar het bombardement op Guernica was weinig meer dan een incident in een periode waarin heel Spanje in vuur en vlam stond.

In de rij van belangrijke gebeurtenissen die de mensheid na 1933 stap voor stap dichterbij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog brachten, neemt het drama van de Spaanse burgeroorlog een aparte plaats in. De bijna drie jaar — van de zomer van 1936 tot de lente van 1939 — durende worsteling om de macht in Spanje beroerde de wereld in hevige mate. Het begon allemaal als niet meer dan een opstand van een groep reactionaire hoge officieren tegen de regering van de democratische republiek Spanje, die nog slechts vijf jaar bestond. De zwakke positie van de liberale minderheidsregering, het volkomen ontbreken van een democratische traditie en de ingewikkelde structuur van het Spaanse politieke leven, met enerzijds een uitzonderlijk groot percentage anarchisten, anderzijds sterk reactionaire stromingen en een grote invloed van de rooms-katholieke kerk, maakten van de opstand een burgeroorlog. En binnen enkele maanden groeide uit dit binnenlands-politieke conflict een strijd met duidelijke internationaal-politieke aspecten.

Het Italië van Mussolini en het Duitsland van Hitler verleenden na korte tijd militaire hulp in velerlei vormen aan de opstandelingen. Uit vele landen stroomden duizenden vrijwilligers naar Spanje om — veelal in zogenaamde Internationale Brigades — aan de zijde van de regeringstroepen aan de strijd deel te nemen.

De westelijke democratieën trachtten zich, in hun vrees voor een nieuwe wereldoorlog, afzijdig te houden en de strijd tot het Pyrenees schiereiland te beperken. In hun streven naar 'onpartijdigheid' stelden zij de rebel Franco op hetzelfde niveau als de wettige regering en konden zij de openlijke steunverlening van Italië en Duitsland niet voorkomen of doen ophouden. De Sowjetunie speelde zijn eigen spel. Er kwam hulp uit Moskou. Maar: niet ál te snel, en niet ál te veel. Onvoldoende voor de republiek om de strijd tegen Franco vol te houden.

Het slachtoffer was het Spaanse volk.

A.H.P.

DE LONT EN HET KRUITVAT

Arriba España

JUNTA DE BURGOS LISBOA

Los Nacionales

MINISTERIO DE PROPAGANDA

In het begin van de jaren dertig, toen het aantal totalitaire regimes voortdurend toenam en de democratie in diskrediet raakte, werd in Spanje een democratische republiek uitgeroepen (1931). Ze liep uit op een van de grootste drama's in de periode tussen de twee wereldoorlogen: de Spaanse burgeroorlog. Met hulp van Mussolini en Hitler wonnen de conservatieve of, zo men wil, reactionaire krachten en werd Francisco Franco y Bahamonde de *caudillo*, de leider van Spanje. De geschiedenis van Spanje in de jaren dertig verdient onze belangstelling o.a. door de vraag waarom de democratische republiek faalde. Was het Spaanse experiment vanaf het begin gedoemd te mislukken?

Nadat in 1930 de militaire dictator Miguel Primo de Rivera ontslag had genomen, omdat hij zowel links als een deel van het leger van zich had vervreemd, beloofde koning Alfonso XIII de grondwet weer te gaan toepassen; zo werden er in het jaar 1931 gemeenteraadsverkiezingen uitgeschreven. De eerste uitslagen uit de grote steden gaven een zo grote republikeinse meerderheid te zien, dat de koning, min of meer gedwongen, Spanje verliet al voordat de totale uitslag bekend was. Hij deed dit overigens zonder officieel afstand te doen van de troon. Onmiddellijk werd de Tweede Republiek uitgeroepen en werden er verkiezingen gehouden. De linkse en centrumgroeperingen

behaalden een overweldigende meerderheid. De nieuwe Spaanse republiek werd direct geconfronteerd met een vrij groot aantal problemen. Daar was in de eerste plaats de economisch en cultureel overheersende invloed van de in Spanje zéér intolerante rooms-katholieke kerk. Haar machtspositie berustte niet meer op het grootgrondbezit, want in 1835 was een groot deel van het kerkelijk grondbezit al onteigend. De grond was aan, uiteraard rijke, particulieren verkocht. Deze maatregel was in een concordaat erkend, waar tegenover stond dat het katholicisme de officiële godsdienst van Spanje werd en de geestelijkheid voortaan door de staat gesalarieerd zou worden. Aan de andere kant

Ook bestaan er omtrent de aard van de Spaanse burgeroorlog zoveel uiteenlopende (dikwijls simplistische en dus verkeerde) opvattingen, dat deze onze aandacht daarom alleen al waard is. Een ander interessant facet van de Spaanse geschiedenis is het feit dat in de beginfase van de burgeroorlog, in 1936, op het Iberisch schiereiland onder de meest ongunstige omstandigheden een aantal boeiende anarchistische experimenten plaatsvond. En tenslotte: de Spaanse burgeroorlog is niet een interne Spaanse zaak gebleven, maar werd door de houding die de grote mogendheden aannamen, in sommige opzichten een prelude tot de Tweede Wereldoorlog.

Toen na de verkiezingszege van links en centrum in 1931 de koning het land had verlaten, werd met grote geestdrift de republiek uitgeroepen, zoals deze straatscène in Madrid toont.

Links: een politiek affiche, dat beoogde duidelijk te maken welke krachten er tegen de Spaanse republiek samenspannen. Militairen, geestelijkheid en kapitaal zijn hier als drieëenheid afgebeeld.

kreeg de staat het recht om voordrachten te doen bij de benoeming van geestelijken. Door dit concordaat werd de geestelijkheid in vrij grote mate afhankelijk van de bovenlaag van de Spaanse bevolking; er ontstond een verweving van belangen, die de verwijdering tussen kerk en massa bevorderde. De economische positie van de kerk berustte vooral op de invloed van haar kapitaal. Zo werd een groot deel van de banken en andere economische machtsgroeperingen door de kerk en haar orden (de jezuïeten) beheerst, waarbij nog komt dat het kerkelijk bezit belastingvrij was. *'El dinero es muy catolico'* (geld is goed katholiek) was een gangbare interpretatie van de diverse pauselijke ency-

clieken. Zo lezen we in een Spaanse catechismus dat het weliswaar een zonde was om een liberale krant te lezen, maar dat dit niet gold voor de financiële pagina's!

De kerk beheerste het lager onderwijs vrijwel geheel (60% van het volk echter was analfabeet!) en het middelbaar onderwijs in sterke mate. Op een bevolking van nog geen 25 miljoen waren er, behalve de gewone priesters, circa 60.000 nonnen en 20.000 monniken. Daar staat tegenover dat een groot deel van de Spanjaarden niet meer prakticeerde. Tegen deze achtergronden moeten we het felle antiklerikalisme zien dat in de jaren dertig zo'n grote rol zou spelen.

Een tweede probleem was de economie. Vooral in Andalusië en Estremadura was er zeer veel grootgrondbezit. De eigenaars schitterden door afwezigheid; zij verbleven doorgaans in luxe badplaatsen, waren ongeïnteresseerd in hun bezit en investeerden weinig. Een schrille tegenstelling vormden in de genoemde provincies de 2 miljoen volkomen bezitloze, veelal analfabetische landarbeiders, die een groot deel van het jaar werkloos waren. Zij waren volledig afhankelijk van de plaatselijke bedrijfsleiders, die dan ook grote politieke invloed uitoefenden in conservatief-katholieke zin. Het is interessant te zien dat gemeenten die bij de verkiezingen van 1931 tot en met 1936 steeds conservatief hadden gestemd, in het begin van de burgeroorlog zich plotseling als anarchistische communes ontpopten!

Een volgend probleem was het separatisme: het streven naar grotere onafhankelijkheid (of zelfs afscheiding) van juist die gebieden (Catalonië en het Baskenland) die een eigen taal en traditie hadden en bovendien, in tegenstelling tot Centraal-Spanje, in sterke mate geïndustrialiseerd waren.

Deze provincies wilden meer vrijheid ten opzichte van de centralistische regeringen in Madrid, die de Spaanse taal opdrongen en zich absoluut niet geïnteresseerd hadden getoond in de speciale economische belangen van deze gebieden.

Weer een ander moeilijk punt vormde het leger, dat in de 19e eeuw de drager van liberale ideeën was geweest, maar daarna meer en meer toenadering had gevonden met de conservatieve katholieke leiders. Dit was mogelijk geworden door het al eerder genoemde concordaat, terwijl het opkomen van het anarchisme en het socialisme tegen het einde van de negentiende eeuw de voormalige vijanden in grote mate tot bondgenoten maakte; een bondgenootschap, dat nog verder versterkt werd tijdens de periode van de republiek. Dit leger was als het ware een 'staat in de staat' geworden. Het was een bureaucratisch apparaat, voor een groot deel bestemd voor binnenlands gebruik: het onderdrukken van opstanden en het creëren van sinecurebaantjes.

Als we de politieke kaart van links naar rechts beschrijven, beginnen we met de anarchistenvan, wier aanhang op circa 2 miljoen wordt geschat. Op grond van hun principiële afwijzing van de staat als organisatie vormden zij geen politieke partijen; meestal stemden zij ook niet als er verkiezingen waren, maar hun vakbondorganisaties — de CNT (*Confederación Nacional del Trabajo* —

De socialistische vakbondsleider Largo Caballero, die na 1933 meer en meer de revolutionaire kant opging.

De moord op de ultrarechtse monarchistische leider Calvo Sotelo leidde tot de militaire putsch van 17 juli 1936.

Koning Alfonso XIII met zijn regering vlak voor de verkiezingsnederlaag van 1931, die hem Spanje deed verlaten.

Nationale Arbeidsbond) met als kern de FAI (*Federación Anarquista Ibérica* — Iberische Anarchistische Federatie) waren bijzonder sterk. Uiteraard waren er talloze varianten binnen het anarchisme, die echter dezelfde grondgedachte hadden: de staatsmacht moest worden vernietigd (door aanslagen,stakingen etc.) om plaats te maken voor een verregaand gedecentraliseerde, op vrijwillige aaneensluiting gebaseerde, vrije gemeenschap.

De communisten behoeven we hier niet te behandelen, om de eenvoudige reden dat zij vóór 1936 in Spanje nauwelijks belangrijk waren. Vanwege de rol die zij later ging spelen in Catalonië, noemen we verder de kleine 'trotzkistische' (niet op de Sowjetunie geïnspireerde) revolutionaire POUM (*Partido Obrero de Unificación Marxista* — Verenigde Marxistische Arbeiderspartij). Veel belangrijker, vooral in het parlement, waren de socialistenvan. In de Cortes van 1931 hadden zij 116 van de circa 430 zetels. Via hun *Casas del Pueblo* (volkshuizen), waar onder andere iets aan de bestrijding van het analfabetisme werd gedaan, en hun vakbondorganisatie (UGT — *Unión General de Trabajadores* — Algemene Arbeidersvereniging) oefenden zij ook buiten het parlement grote invloed uit, hoewel hun aanhang aanzienlijk kleiner was dan die van de anarchistenvan.

Tot 1934 was deze partij in haar geheel vrij sterk reformistisch ingesteld, d.w.z. gericht op geleidelijke, via het parlement verkregen verbeteringen van het systeem. Daarna werd echter een steeds duidelijker tweespalt in de partij zichtbaar, met aan de ene kant de parlementair blijvende partijsecretaris Prieto, aan de andere kant de vakbondsleider Largo Caballero, die meer en meer de revolutionaire kant opging. Volgens velen is deze tweespalt bij de socialistenvan een van de belangrijkste oorzaken van de gebeurtenissen in de zomer van 1936 geweest.

Dan waren er diverse republikeinse partijen, die een gematigd linkse signatuur hadden (*Azaña*) of meer een centrumpositie innamen (*Zamora*). Tezamen waren zij in de Cortes van 1931 meer dan tweemaal zo sterk als de socialistenvan. De katholieke rechterzijde organiseerde zich voor een deel in 1933 in de CEDA (*Confederación Española de Derechas Autónomas* — Spaanse Verbond van Rechtse Groeperingen). De grote man van de CEDA was Gil Robles, die wel de een of andere vorm van een republiek accepteerde, maar niet al te duidelijk was over het democratische karakter daarvan. Omdat zijn partij bovendien gefinancierd werd door conservatief kapitaal en hij zijn bewondering voor corporatieve statenvan niet onder stoelen of banken stak, werd hij door links en een deel van het centrum zeer gewantrouwd.

Rechts van de CEDA stonden de monarchisten, waarvan een deel vanaf 1934 al complotteerde met Mussolini; zij waren niet zo sterk en bovendien onderling verdeeld. Dan waren er de 'gewone' monarchisten (aanhangers van de tak van Alfonso XIII), die hun aanhang vooral hadden bij de 'betere standen'. Bij monde van Calvo Sotelo lieten zij sterk corporatistische en dus antiparlementaire geluiden horen. Bovendien waren er de fanatiek katholieke carlisten, aanhangers

van een andere tak van de Bourbons, die terugverlangden naar de tijd van Karel V en Philips II. Het carlisme was vooral populair bij de kleine boeren in het oostelijk deel van het Baskenland (Navarre); ondanks hun verlangen naar een sterke monarchie (met inquisitie) waren zij vóór de vrijheden van de dorpsgemeenschappen en stonden zij op dit punt vrij dicht bij hun extreem linkse tegenstanders, de anarchisten. De echte fascistten waren georganiseerd in de *Falange Española* (de Spaanse linie) die in 1933 opgericht werd door José Antonio Primo de Rivera, de zoon van de vroegere dictator. Evenals de communisten hadden zij tot 1936 nauwelijks betekenis. Hun sociaal-econo-

werd gelegaliseerd e.d.). Hoe begrijpelijk de fel antiklerikale geest van deze grondwet voor velen ook mag zijn, gezien de positie die de kerk had ingenomen, 'verstandig' was hij natuurlijk niet. Een feit is dat de rechterzijde door deze constitutie (waarvan de meeste maatregelen overigens niet eens werden uitgevoerd doordat de katholieke CEDA al in 1933 een verkiezingsoverwinning behaalde) van het begin af sterk van de republiek werd vervreemd. Daarom beschouwen vele auteurs deze grondwet als een van de belangrijkste oorzaken van de latere ellende. Een coalitieregering van liberalen en socialistten bracht voor de landbouw al gauw een agrarisch statuut tot stand, dat zéér gema-

sociale verzekeringen en met een wet die c.a.o.'s een wettelijke basis gaf, terwijl ook begonnen werd met projecten om de werkloosheid te bestrijden. Het probleem van het separatisme werd op een voor de Catalanen en een groot deel van de Basken bevredigende wijze opgelost. Zij kregen, na een volksstemming in de betreffende gebieden, een grote mate van zelfbestuur. Deze tegemoetkoming van de regering aan de wensen naar meer decentralisatie verklaart het feit dat tijdens de burgeroorlog Catalonië en ook de katholieken in het Baskenland tot de trouwste steunpilaren van de republiek bleven behoren! Over het leger kunnen we kort zijn: de

Collection Viollet

misch program was tamelijk 'links'; zij waren felle tegenstanders van de conservatieve monarchisten.

Een van de eerste daden van de republiek was het opstellen van een bijzonder antiklerikale grondwet. De jezuïetenorde werd ontbonden, de overige geestelijke orden werden onder controle gesteld. Hun bezit werd beperkt en het werd hun verboden onderwijs te geven. De in het concordaat van 1851 overeengekomen salariëring van de geestelijkheid werd door de staat stopgezet, waardoor ook de lagere geestelijkheid afkerig werd van de republiek. Uiteraard werd de scheiding van kerk en staat doorgevoerd (alleen het burgerlijk huwelijk werd erkend, echtscheiding

De Spaanse burgeroorlog werd voorafgegaan door felle politieke onlusten. In 1934 vond een stakingsopstand in Asturië plaats, terwijl Catalonië zich als aparte staat afscheidde. De regering liet deze rebellie door troepen onder Franco bloedig neerslaan.

tigd was. Het bood namelijk alleen de mogelijkheid om ongecultiveerde grond in provincies met veel grootgrondbezit te onteigenen en dan nog tegen een grote schadeloosstelling. Onder andere door gebrek aan kapitaal van de regering verliep de herverdeling van de grond slechts zeer langzaam. Meer succes had de regering met een groot aantal

officieren die weigerden de eed van trouw aan de republiek af te leggen werden gepensioneerd (waardoor zij meer tijd kregen om te gaan samenzweren!); sinecurebaantjes en speciale voorrechten werden afgeschaft. Maar dat het leger niet van plan was zich zonder meer bij de nieuwe gang van zaken neer te leggen, bleek uit de mislukte coup, al in 1932, van generaal Sanjurjo, dezelfde Sanjurjo die in 1936 aanvankelijk ook weer de leiding had bij de staatsgreep van de generaals. Nadat in 1933 (o.a. door de kieswet, die verkiezingscoalities bevoordeelde, en door de invoering van het vrouwenkiesrecht) de CEDA van Gil Robles de grootste partij in het parlement was geworden, werden de an-

tiklerikale maatregelen geschorst. In 1934 kwam een regeringscoalitie tot stand van centrumpartijen en CEDA. Dit was aanleiding voor een door UGT en CNT georganiseerde stakingsopstand in Asturië, terwijl Catalonië zich uitriep tot een aparte staat als onderdeel van een 'Iberische federatie'. Deze rebellie werd door de regering met behulp van het vreemdelingenlegioen en de Marokkaanse troepen onder leiding van generaal Franco bloedig neergeslagen. Tallozen werden gearresteerd, o.a. de zeventigjarige Largo Caballero (die tot dertig jaar werd veroordeeld en in de gevangenis Marx ging lezen!), de leiders van de Catalaanse separatisten en de vroegere premier

Azaña. Prieto vluchtte naar Frankrijk. De diverse linkse partijen (vanaf de communisten tot en met de liberale democraten en diverse separatisten) sloten zich nu voor de verkiezingen van februari 1936 aan tot een 'volksfront', dat een grote, door het kiesstelsel geflatteerde verkiezingsoverwinning behaalde: 278 zetels, waarvan 17 voor de communisten, 99 voor de socialisten en 162 voor de overige volksfrontpartijen. Daarnaast kreeg het centrum 55 zetels; de rechterzijde (CEDA en monarchisten) behaalde er 134. Opvallend is dus ook hier weer dat het vooral de linkse republikeinse groeperingen in het volksfront (Azaña) waren die relatief zeer veel stemmen kregen. Deze verkiezingsuitslag

wordt door sommigen 'verklaard' door corruptie etc., hoewel het zeer de vraag is, gezien de nog steeds bestaande macht van de zetbazen op het platteland, waarom juist het volksfront van deze corruptie het meest geprofiteerd zou hebben! De verklaring is veel eenvoudiger: de kieswet bevoordeelde de grootste coalitie en dat was nu de linkse. Bovendien namen voor het eerst een groot aantal anarchisten aan de verkiezingen deel, omdat het volksfront amnestie beloofd had aan de nog steeds gevangenzittende stakingsleiders van 1934. In de regering die nu gevormd werd (en die als eerste maatregel inderdaad een algemene amnestie uitvaardigde en generaal Franco naar de Canarische

Eilanden overplaatste) namen de socialisten (Largo Caballero) echter geen zitting. Er kwam een liberale minderheidsregering, die wel door de socialisten gesteund werd, maar niet van harte: het conflict tussen Prieto, de parlementaire reformist, en Largo Caballero, die meer en meer revolutionaire geluiden liet horen en zich de bijnaam 'Spaanse Lenin' liet aanleunen, brak in alle felheid los. De motieven van Largo Caballero liggen nogal voor de hand: o.a. wilde hij na de Volksfrontoverwinning de extreme linkerszijde niet verder van zich vervreemden door weer nieuwe compromissen. Een vraag hierbij is óf hij werkelijk op een linkse revolutie aanstuurde, óf dat hij misschien hoopte op een rechtse staatsgreep, die zou worden neergeslagen en daardoor de linkse krachten sterker zou maken. Een andere vraag is of een socialistische deelname aan de regering de rebellie der generaals (die toch al werd voorbereid) zou hebben voorkomen, zoals sommige auteurs stellen. Deze mening deel ik niet. Maar wel is het mogelijk dat een coalitieregeling in de zomer van 1936 meer gezag zou hebben gehad en dat de kans van slagen van de rechtse opstand daardoor geringer zou zijn geweest.

Hoe dit alles moge zijn, Largo Caballero's revolutionaire propaganda in het voorjaar van 1936 heeft er sterk toe bijgedragen dat er een klimaat ontstond waarin een revolutie van links of van rechts onvermijdelijk ging lijken. De tegenstellingen spitsten zich meer en meer toe, terwijl de regering haar gezag steeds meer verloor. Zowel de communistische partij als de *falange* groeiden; aan de rechterzijde werd de meer extreme Calvo Sotelo de woordvoerder in plaats van Gil Robles; de anarchisten vonden dat er na de volksfrontoverwinning maar eens iets moest gebeuren, en begonnen o.a. kerken in brand te steken, daarbij ijverig geholpen door de fascistten, die dat weer deden om de anarchisten de schuld te kunnen geven. En onder-

Rechts: de republikeinse regering nam in het begin van de jaren dertig tal van maatregelen die tegen de kerk en de geestelijkheid waren gericht. Deze jezuïeten moesten het land verlaten.

Links: een duidelijk overzicht van het verloop der militaire operaties in het begin van de burgeroorlog, waarin ook de Duitse steun aan Franco uitkomt.

tussen bereidden de generaals Sanjurjo, Mola, Franco etc. tamelijk openlijk hun opstand voor. De aanleiding werd gevonden in de moord op Calvo Sotelo (een represaille voor het vermoorden door de falangisten van een luitenant van de republikeinse garde) en op 17 juli begon de militaire putsch, die uitliep op de grote Spaanse burgeroorlog.

Sommigen stellen deze oorlog voor als een kruistocht van het rooms-katholicisme tegen de 'duistere krachten van het bolsjewisme en de vrijmetselarij'. Dit is een onjuiste voorstelling van zaken: aan beide zijden vochten katholieken, terwijl de term 'bolsjewisme en vrijmetselarij' als karakterisering van het ge-

heel van anarchisten, socialisten, liberalen, separatisten etc. toch wel ernstig te kort schiet. Anderen zien in de Spaanse burgeroorlog een strijd van de wettige parlementaire democratie tegen het fascisme. De werkelijkheid was iets minder simplistisch. Een democratische regering, nog slechts aarzelend gesteund door een deel van de socialisten en in het geheel niet door de anarchisten, werd door overwegend conservatieve generaals aangevallen.

Hierdoor brak in een groot deel van Spanje een sociale revolutie uit. Revolutionairen, parlementair-democraten, separatisten en vele anderen verenigden zich tegen de militairen, die steun vroegen en kregen van de fas-

kunnen worden. Sommigen wijzen daarbij op de antiklerikale grondwet, anderen op het ontbreken van een senaat als matigend lichaam; men kan Gil Robles zijn onduidelijke houding kwalijk nemen of Largo Caballero verwijten dat hij de volksfrontregering niet duidelijker steunde. Een feit is dat het Spaanse democratische experiment onder de meest ongunstige omstandigheden plaatsvond en dat de langdurige en bloedige burgeroorlog waarmee het werd afgesloten, in hoge mate mede werd veroorzaakt door de internationale verhoudingen.

Als de opstandige generaals niet zo snel zouden zijn geholpen door Duitsland en Italië,

Städteutscher Verlag

cistische dictatoren in Italië en Duitsland. Nogmaals de vraag die we aan het begin al stelden: was de tweede republiek vanaf het begin gedoemd te mislukken en was de burgeroorlog, gezien de Spaanse toestanden, een onvermijdelijke zaak? Deze vraag is moeilijk te beantwoorden. De uitgangspositie van de tweede republiek was uitermate moeilijk; de problemen waren, in een tijd van economische depressie en laag aanzien van de democratie, moeilijk langs zuiver parlementaire weg op te lossen, zeker in een land waar de tegenstellingen zo groot en zo ingewikkeld waren en zó weinig parlementaire traditie bestond. Anderzijds zijn er ook fouten gemaakt die misschien wel vermeden hadden

als de regering daarentegen wél steun op korte termijn had gekregen, is het zeer onwaarschijnlijk dat de coup zou zijn geslaagd. Even onwaarschijnlijk is het dat de tweede republiek in haar oorspronkelijke westers-democratische vorm zou zijn blijven voortbestaan. De sociale revolutie, die plaatsvond als gevolg van de opstand en de bewapening van het volk, zou van Spanje misschien een interessante anarchistisch-socialistische proeftuin hebben gemaakt. Misschien ook zou het land dan toch later op de een of andere wijze een speelbal zijn geworden van de diverse tegenstellingen in binnen- en buitenland. Hierover te speculeren is een even boeiende als vruchteloze denksport.

KRONIEK VAN DE STRIJD:
1936—1939

NO PASARÁN

WOLF KIELICH

Mede door de hulp van Mussolini en Hitler aan de opstandelingen, maar vooral door het (extreem-) linkse taalgebruik werd (en wordt) het regime van Franco veelal fascistisch genoemd. Inderdaad heeft hij, om zijn helpers gunstig te stemmen en uit praktische overwegingen, veel vormen en methoden van zijn bondgenoten overgenomen, zodat zijn bewind een duidelijk, na de oorlog overigens verflitsend fascistisch tintje kreeg. Maar in wezen was de opstand vanaf het begin een conservatief-reactionaire zaak, erop gericht de oude, gevestigde machten van kerk, leger en grootgrondbezit hun positie terug te geven. De echte fascistten, met onder meer hun streven naar een nieuwe orde, hun afkeer van de traditionele elites, zijn in Spanje slechts een bijwagen gebleven van de conservatief-militaire trein. Hun partij, de falange (door Franco gedwongen tot fusie met onder anderen de carlisten!) heeft nooit veel te vertellen gehad; veel falangisten gingen dan ook in de oppositie. Door de diverse rechtse krachten in Spanje handig tegen elkaar uit te spelen heeft de sluwe generaal een persoonlijk militair regime gecreëerd en in stand gehouden, dat men een curieus mengsel zou kunnen noemen van een fascistische vorm en een hyperconservatieve inhoud.

Drs. J. G. Hegeman

In juli 1936 is het voor elke politicus in Spanje levensgevaarlijk om op straat te lopen. Sinds de verkiezingen van februari staat het land in het teken van de politieke bloedwraak. Falangisten vermoorden socialisten, anarchisten schieten monarchisten dood en vice versa. Elke moord lokt weer een andere uit en de politie staat machteloos. In juli is de bloedige kettingreactie zodanig versneld dat er in Madrid vrijwel geen dag meer voorbijgaat zonder dat er in een of andere straat schoten knallen (meestal uit snel voorbijrijdende auto's) en mensen stervend ineenzakken op het plaveisel.

Zo wordt op 12 juli om negen uur 's avonds ook José Castillo, een jonge luitenant van de *Guardia de Asalto* (een speciale politiemacht, die in 1931 was opgericht ter verdediging van de republiek) door vier met revolvers gewapende mannen voor zijn huisdeur neergeschoten. Castillo heeft eerder in het jaar de markies van Heredia, een bekende falangist, gedood tijdens een schietpartij die ontstond op de begrafenis van een lid van de *Guardia Civil* (gendarmerie), die op zijn beurt weer werd vermoord tijdens de viering van de vijfde verjaardag van de Spaanse republiek. Castillo's moordenaars verdwijnen, zoals steeds, ongehinderd in de nauwe, drukke straten en het staat dus al bij voorbaat vast dat deze moord gewroken zal worden op iemand uit het rechtse kamp.

Nog dezelfde nacht stopt kort na 3 uur een overvalwagen van de *Asaltos* voor nummer 89 in de Velázquezstraat. Hier woont de 43-jarige José Calvo Sotelo, ex-gouverneur van Valencia tijdens de regering van Alfonso XIII, ex-minister van financiën in het kabinet van de fascistische dictator Primo de Rivera en nu leider van de monarchistische fractie in de *Cortes* (het Spaanse parlement). Een groep *Asaltos*, onder bevel van kapitein Condés van de *Guardia Civil* en twee *Asalto*-kapiteins, dringt Sotelo's flat binnen, beveelt hem zich aan te kleden en mee te gaan naar het politiebureau om verhoord te worden. Sotelo protesteert en beroept zich op zijn onschendbaarheid als parlamentslid. Als hij het politiebureau wil bellen merkt hij dat de telefoondraden zijn doorgesneden. Nu begrijpt hij dat er niets anders voor hem opzit dan mee te gaan. Tegen zijn vrouw zegt hij: 'Ik bel je wel van het politiebureau. Tenzij deze heren van plan zijn mij overhoop te schieten.' Señora Sotelo ziet haar man in de overvalwagen stappen, die daarna snel wegrijdt. In de auto wordt geen woord gezegd. Als de wagen het kruispunt van de Velázquezstraat en de Ayalastraat heeft bereikt, trekt de man die achter Sotelo zit, zijn revolver en schiet de monarchistische leider twee keer door het hoofd. Er wordt nog steeds niet gesproken. Zonder te stoppen rijdt de overvalwagen door naar het oostelijk kerkhof waar het lijk wordt gedeponeerd.

De moord op Calvo Sotelo, gepleegd door leden van een officiële republikeinse politiemacht, vervult de aanhangers van de rechtse partijen met afgrijzen, woede en ook met vrees. Generaal Emilio Mola Vidal, die al vele maanden bezig is met het voorbereiden van een militaire staatsgreep, beseft dat nu het moment gekomen is om zijn plannen te

verwezenlijken. Met de fascistische *Falange* onder leiding van José Antonio Primo de Rivera is hij op 1 juni al tot overeenstemming gekomen. De falangisten zullen de staatsgreep moreel en daadwerkelijk alle steun verlenen. Iets moeilijker is het voor Mola geweest om ook met de carlisten een akkoord te bereiken. Maar op 13 juli tekenen de carlistische leiders Fal Conde en prins Xavier van Bourbon Parma, onder de indruk van de moord op Sotelo, in St. Jean de Luz een verklaring, waarbij zij akkoord gaan met Mola's plannen. Mola stelt nu datum en tijd van de opstand vast: 17 juli, 's namiddags om 5 uur.

Mola's plan is simpel, maar uitstekend voor-

dense correspondent van het monarchistische dagblad 'ABC', Louis Bolin, heeft in Engeland een klein vliegtuig gehuurd en is daarmee op weg naar de Canarische Eilanden, waarheen generaal Franco door de republikeinse regering is 'verbannen'. De Engelse piloot, captain Bebb, heeft geen vermoeden van het werkelijke doel van deze vlucht. Dat de generaal, die hij op geheimzinnige wijze van Las Palmas naar Marokko moet brengen, nog eens het staatshoofd van Spanje zal worden, kan de Engelsman natuurlijk allerminst bevroeden. De 44-jarige Francisco Franco y Bahamonde heeft trouwens zelf nog geen aspiraties in die richting. Hij is nog slechts een van de vele samen-

Boven: deze foto, de vermaardste uit de burgeroorlog, werd door Robert Capa gemaakt op het moment dat de soldaat in de aanval dodelijk werd getroffen.

Links: nationalistische tanks in Samone bereiden zich voor op een aanval. De rebellen werden sterk gesteund met modern, zwaar Duits en Italiaans materieel.

bereid, want deze voormalige chef van de veiligheidsdienst ten tijde van de monarchie is een geboren samenzweerder. In alle garnizoenen, in Valencia, Valladolid, Burgos, Madrid, Zaragoza, wachten zijn handlangers (meestal generaals) op het teken. De Lon-

zweeders en zijn taak is duidelijk omlijnd: hij moet de macht overnemen in Spaans-Marokko en daarna zo spoedig mogelijk het Vreemdelingenlegioen en het grootste deel van het Afrikaanse leger overbrengen naar het vasteland om daar de opstandelingen te helpen. De samenzweeders verwachten dat de staatsgreep in twee, hoogstens drie weken voltooid zal zijn. En dan zal generaal José Sanjurjo, die reeds in 1932 een mislukte putsch tegen de republiek ondernam en sindsdien in ballingschap in Portugal leeft, terugkeren naar Spanje om staatshoofd te worden. De *Cortes* en de democratische grondwet van 1931 zullen natuurlijk worden afgeschaft. En Spanje zal door een vier man

sterke militaire junta onder presidentschap van Sanjurjo worden bestuurd volgens 'een nieuw organisch systeem'.

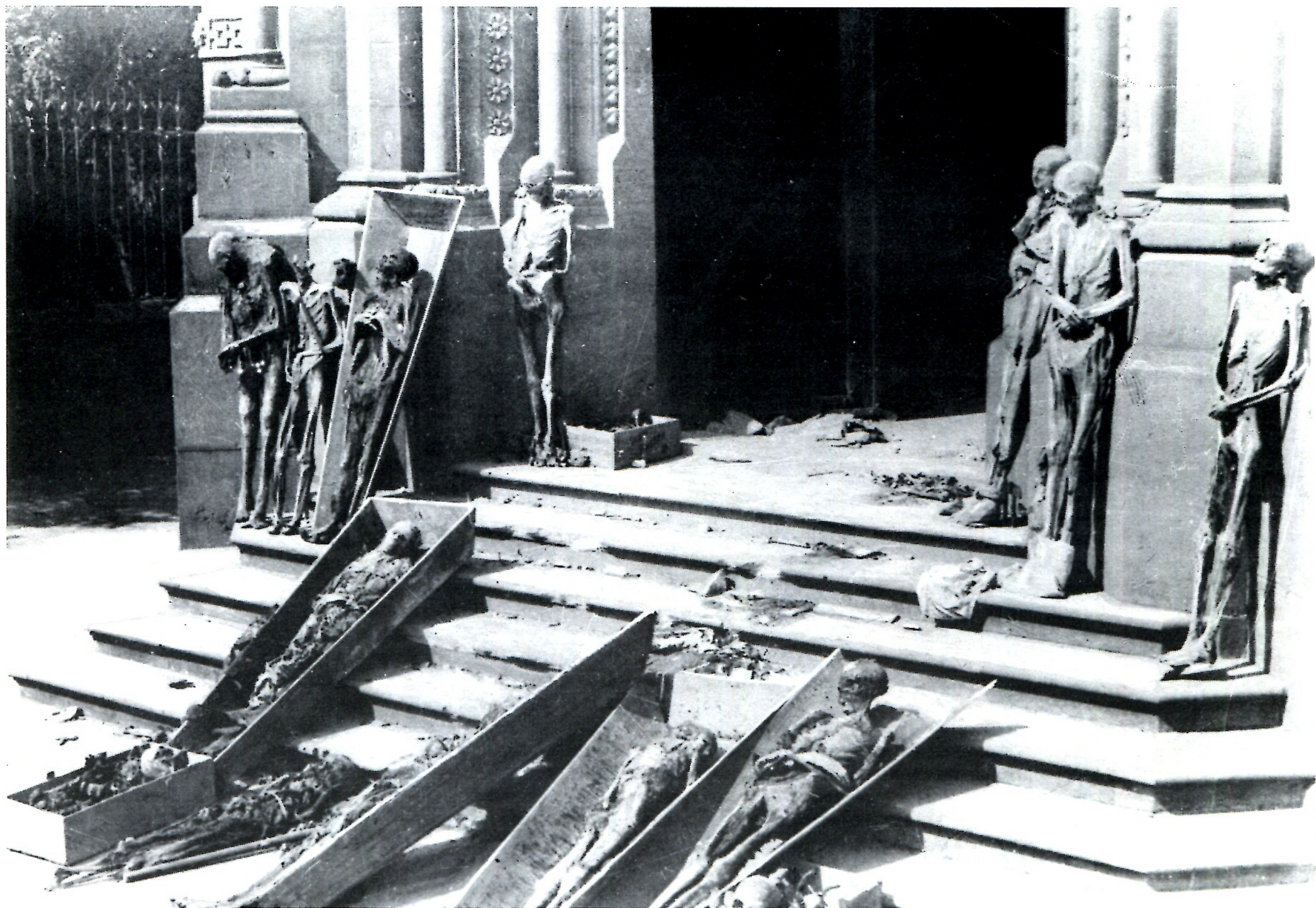
Dit dan zijn de plannen van de samenzweerders, die zich gesteund weten door een sterk rechts front van falangisten, carlisten, monarchisten en rechtse katholieken, maar die de tegenstand welke zij zullen ondervinden van socialistten, anarchisten en communisten, schromelijk onderschatten.

In de avond en nacht van 17 op 18 juli slagen de rebellen erin zonder veel tegenstand te ondervinden de macht over te nemen in Spaans-Marokko en op de Canarische Eilanden. Op het vasteland beperken de samenzweerders zich nog tot geheime besprekingen.

middag het hele centrum bezet. Maar in de buitenwijken zijn arbeiders al bezig barricaden op te richten. En 's middags staan elf kerken en de zijdefabriek van de monarchist Luca de Tena in brand.

In Madrid trekken deze 18e juli duizenden arbeiders door de straten, roepend om wapens, terwijl de regering vergadert en de rebellen de kazernes nog niet uit durven te gaan. Het is, zoals altijd in de zomer, bloedheet in Madrid. In alle huizen en openbare gebouwen staan de radio's de hele dag aan. Nieuwsbulletins en regeringsverklaringen wisselen elkaar af. Het gematigde kabinet onder leiding van Casares Quiroga, waarin geen socialistten en communisten zitting heb-

aan de republiek gebleven. Hetzelfde geldt voor een groot deel van de vloot. Drie torpedojagers heeft de regering uit Cartagena naar de Marokkaanse haven Melilla gestuurd. Onderweg verklaren de officieren aan boord van deze schepen zich loyaal met de rebellen, maar zij worden door het scheepsvolk gevangen gezet. Matrozen en onderofficieren vormen aan boord van elk schip een raad, die het commando overneemt en zich onder het bevel van de republikeinse regering plaatst. Om 10 uur die avond houdt La Pasionaria, de altijd in het zwart geklede, fanatieke communiste, de eerste van een lange serie felle radiotoespraken. Zij roept de vrouwen van Spanje op te vechten met messen, scharen en

Als in de vroege morgen van 18 juli radio Madrid het nieuws van de opstand in Marokko bekend maakt, voegt de nieuwslezer eraan toe dat 'niemand, maar dan ook niemand op het Spaanse vasteland deelneemt aan dit absurde komplot'. Maar op hetzelfde moment is in heel Andalucia de opstand al in volle gang. In Sevilla slaagt generaal Queipo de Llano erin om, slechts gesteund door vier andere officieren, de commandant van het garnizoen, zijn hele staf en alle andere kolonels, majoors, kapiteins en luitenanten, die zich trouw aan de republiek verklaarden, achter slot en grendel te zetten zonder dat er een schot wordt gelost. Dan rukt hij met het garnizoen de stad binnen en heeft vóór de

In de Spaanse burgeroorlog werden aan beide zijden op grote schaal wreedheden begaan. Regeringsgezinden richtten zich dikwijls fel tegen kloosters en kerken. Hier hebben ze skeletten van nonnen voor een klooster in Barcelona uitgesteld.

ben, weigert de leden van de vakverenigingen en de linkse partijen wapens te verstrekken. Dit zou immers betekenen dat tegenover de rechtse rebellie een linkse revolutie staat. Vooralsnog tracht de regering langs constitutionele weg de opstand te onderdrukken. In Marokko worden Tetuán en Ceuta gebombardeerd, overigens zonder enig effect. Maar in elk geval is de (kleine) luchtmacht trouw

kokende olie en eindigt met de woorden: 'Het is beter staande te sterven dan geknield te leven. *No pasarán!*' (Zij zullen er niet door komen!) En '*No pasarán!*' zal in het vervolg de strijdkreet zijn van het republikeinse Spanje. Nog blijft de regering in elk nieuwsbulletin verklaren: 'De situatie is geheel onder controle.' Maar niemand gelooft het en de volgende dag rukken weer tienduizenden arbeiders op naar het Ministerie van Oorlog, roepend: 'Wapens! Wapens! Wapens!' Premier Casares Quiroga blijft weigeren gehoor te geven aan deze kreet. Hij beseft dat als het volk bewapend wordt, een burgeroorlog onvermijdelijk is. Die verantwoordelijkheid wil hij niet nemen en dus treedt hij af.

NO PASARÁN

DE ROL VAN DE ANARCHISTEN

DRS. J. J. GIELE

Met ruim anderhalf miljoen leden, een revolutionaire ideologie, een langdurige ervaring in straatgevechten, guerrillatechnieken en illegale activiteiten vormde de anarcho-syndicalistische vakbeweging CNT een van de geduchtste machten in de Spaanse republiek aan de vooravond van de burgeroorlog. De Nederlandse schrijver Lou Lichtveld (Albert Helman), die in 1936 in Spanje woonde, wees reeds op het merkwaardige verschijnsel dat de Spaanse republiek in feite haar voortbestaan dankte aan haar felste tegenstanders.

Doordat de revolutionaire arbeidersmassa de opstand van het leger in de voornaamste centra van het land neersloeg, bleef de republiek overeind. Het ging de arbeiders echter beslist niet om het voortbestaan van de republiek. In zekere zin bleef het staatsapparaat bestaan uit gedachteloosheid; het viel nauwelijks op en verbleekte naast de geweldige energie van de revolutionaire arbeidersorganisaties. Op de achttiende juli kwamen de generaals in opstand en begon de Spaanse burgeroorlog. Op de negentiende juli kwamen de anarchisten en de linksesocialisten in opstand en begon de Spaanse revolutie.

Overall in Spanje, in de industriecentra en op het platteland, werden de bedrijven door arbeiders overgenomen en onder hun leiding voortgezet. De anarchisten traden daarbij telkens op de voorgrond. De burgeroorlog was voor hen tevens de gelegenheid hun ideeën over een nieuwe samenleving te realiseren.

De rol van de anarchisten in het politiek-militaire conflict is van juli 1936 tot mei 1937 tweeslachtig geweest. Aan de ene kant wensten zij hun apolitieke houding vol te houden en iedere staatsautoriteit te ontkennen. Aan de andere kant dwong de realiteit van de burgeroorlog hen tot samenwerking met, en zelfs tot deelneming aan de regering van het republikeinse Spanje. Het feit dat anarchisten als minister optraden, betekent echter niet dat de oorlog het van de revolutie had gewonnen. Voor de massa van de CNT-leden en de radicale vleugel van de FAI, de geheime organisatie van anarchistische militairen die in feite de CNT beheerste, waren revolutie en burgeroorlog twee

Overall in de republiek verschenen affiches tegen het fascisme, zoals deze in de Catalaanse taal.

niet van elkaar te scheiden zaken.

De gematigde houding van de FAI-leiding was echter voor de eenheid van het antifascistische kamp van zeer grote betekenis.

Zonder de massale aanhang van de CNT, waarvan het ledental in enkele maanden steeg tot 2,3 miljoen, zou de republiek veel zwakker hebben gestaan. Voor de revolutie zou deze houding echter funest blijken te zijn, zoals na mei 1937 duidelijk werd door de politieke uitschakeling van de anarchisten. Toenemende centralisatie en bureaucratie verhinderden een verdere voortzetting van het revolutionaire experiment.

De eisen van de burgeroorlog en een efficiënte oorlogvoering leken niet in overeenstemming te brengen met de voorwaarden van een door arbeiders geleide, gesocialiseerde economie.

In het anarchistische Catalonië, waar de socialisatie in de industrie volledig werd doorgevoerd, bereikte de revolutionaire economie echter een grote mate van efficiëntie. Aan het eind van 1936 kon een produktieverhoging geconstateerd wor-

den in alle industrieën die niet te lijden hadden van een groot tekort aan grondstoffen. In nauwelijks een half jaar werd een geheel nieuwe wapen- en munitie-industrie uit de grond gestampt door de CNT-syndicaten en de arbeidersraden. Zelfs communistische groeperingen, de felste tegenstanders van socialisatie, gaven het succes van de anarchistische experimenten toe. Nauwelijks een week na de felle straatgevechten werkten de metaalindustrie en de openbare voorzieningen (vervoer, water, gas en elektriciteit) in de miljoenenstad Barcelona weer normaal, maar nu geheel en al onder de leiding van arbeidersraden en syndicale comités.

Ook de landbouwcollectivisaties, die voornamelijk in Levante, Aragon en Andalusië ontstonden, voldeden in veel opzichten. Al was er zelden sprake van produktievergroting, de revolutie bracht op het platteland werk voor iedereen en een menswaardig bestaan. Evenals in de industrie leidden de collectivisaties hier tot rationalisatie en de vorming van grotere eenheden. De revolutie bracht vaak in korte tijd een belangrijke modernisering tot stand.

De economische revolutie was het werk van de arbeiders en de grote groep kleine zelfstandigen. Na de uitschakeling van grootgrondbezitters en grootindustriëlen was het voornamelijk de middenstand die verzet bood. Daarin ligt tevens de verklaring voor het wonderlijke feit dat de Spaanse communistische partij juist onder de middenstand en de salaristrekken haar grootste aanhang vond: verzet tegen de anarchistische revolutie bond hen. De politieke nederlaag van de anarchisten in mei 1937 was een gevolg van de voortdurende strijd tussen voorstanders van de oorlog en die van de revolutie. Maar dit falen leidde in de loop van 1937 en 1938 onvermijdelijk tot de vernietiging van de revolutie, waarmee de communisten zich maar al te graag belastten. Daarmee viel echter voor een groot deel der arbeiders iedere reden voor de oorlog weg. Niet voor de burgerlijke republiek, nog minder voor een stalinistisch Spanje, maar voor de sociale revolutie hadden anarchisten en revolutionaire socialisten in juli 1936 gekozen.

Een nieuw kabinet wordt gevormd onder leiding van de links-republikein José Giral en in de vroege morgen van 19 juli brengen vrachtauto's duizenden geweren naar de hoofdkwartieren van de socialistische en anarcho-syndicalistische vakverenigingen. Tegelijkertijd krijgen de burgerlijke overheden in alle provincies telefonisch opdracht ook daar het volk te bewapenen. Maar in vele plaatsen is het al te laat.

Van de 55.000 geweren, die in de morgen van 19 juli aan de Madrileense arbeiders worden uitgedeeld, blijken er slechts 5.000 direct bruikbaar. De andere hebben geen grendels. Deze zijn opgeslagen in de Montaña-kazerne, die nu een bolwerk is van de rebellen. Een

veel meer dan twee kanonnen zijn. Intussen geven *Asaltos* haastig onderricht in het hanteren van de geweren, want de meeste arbeiders hebben nog nooit zo'n wapen in handen gehad. Zo ontstaat het republikeinse leger. Om half elf verschijnt er voor een van de ramen van de kazerne een witte vlag. Jui-chend stormt de menigte naar voren en wordt begroet met zwaar machinegeweervuur. Dit herhaalt zich deze morgen nog twee keer. De razernij van de massa verdrijft nu alle angst voor de mitrailleurs. Om enige minuten voor twaalf bezwijken de deuren van de kazerne onder een nieuwe stormaanval en het hysterische volk richt in de gebouwen een massaal bloedbad aan. Officiëren en sol-

te halen. In Burgos, dat hecht in handen van de opstandelingen is, zal hij worden geïnstalleerd als staatshoofd. Hoewel de Portugese regering uiterst welwillend staat tegenover Sanjurjo en de rebellen van Mola, meent zij in dit stadium toch niet te kunnen toestaan dat de piloot gebruik maakt van een militair vliegveld. Hij wordt verwezen naar een kleine strip bij La Marinha, die omzoomd is door dennebomen. Het weer is vrij mistig. Sanjurjo staat er op een aantal zware koffers mee te nemen, waarin zijn gala-uniformen zitten. Die kan hij als staatshoofd onmogelijk ontberen. De piloot durft niet met klem te protesteren. Hij stijgt op, kan niet snel genoeg hoogte winnen, de propeller

Museum of Modern Art, New York

enorme mensenmenigte verzamelt zich in de loop van de dag rond de kazerne die, gelegen op een heuvel, het centrum van de hoofdstad beheerst. De rebellen hebben zich verschanst achter de ramen en vuren nu en dan met mitrailleurs op de menigte. Maar verder gebeurt er die dag nog niets.

In de nacht worden vijftig kerken in Madrid in brand gestoken. En in de morgen van 20 juli begint de stormaanval op de Montaña-kazerne. Vliegtuigen van de republiek werpen enkele bommen af op het gebouw en er worden zelfs twee stukken geschut aangevoerd, die door de arbeiders snel van de ene plaats naar de andere worden gereden om bij de belegerden de indruk te wekken dat er

daten worden uit de ramen van de hoogste verdieping op de binnenplaats gesmeten. Als de storm is uitgewoed, is de journalist Arturo Barea een van de laatsten die de kazerne verlaat. Hij schrijft later: 'Ik wierp een blik in de officiersmess. Dode officieren lagen chaotisch in het rond, sommigen met hun armen over de tafel, anderen op de grond, weer anderen over de vensterbanken. Sommigen waren nog kinderen. Buiten, op de binnenplaats, lagen honderden lijken in de brandende zon. Het was stil op de heuvel.' De zamenzweerders krijgen op deze dag nog een andere ernstige tegenslag te verwerken. Generaal Mola heeft een klein vliegtuig naar Portugal gezonden om generaal Sanjurjo op

raakt de toppen van de dennebomen en het toestel stort neer. Sanjurjo verbrandt levend, vastgesnoerd in het wrak.

Als de rebellen, die zich nu de nationalisten noemen, op 21 juli de balans opmaken, moeten zij concluderen dat hun staatsgreep allerminst volgens plan is verlopen. Zij hebben de macht kunnen overnemen in Marokko, op de Canarische Eilanden, de Balearen (behalve Minorca) en in een groot deel van Noord- en West-Spanje. Maar in het hele oosten is hun opstand mislukt in Zuid- en Midden-Spanje bezitten zij slechts een klein bruggehoofd bij Cádiz en enkele geïsoleerde egestellingen, zoals Sevilla, Granada en Córdoba. In vele steden is de situatie nog chaotisch en wordt

Boven: drie jaar lang leverden de Spanjaarden in bloedige veldslagen strijd tegen elkaar. Hier een stelling in actie in de barre Sierra.

Geheel onder: jonge Baskische priesters, die aan republikeinse zijde hebben meegevochten, worden, aan elkaar geketend, door nationalistische militairen naar de fusilladeplaats gebracht.

nog hevig gevochten in de straten en om gebouwen. Overal waar de nationalisten het gezag in handen hebben ontstaat een afschuwelijke terreur. Gouverneurs, ambtenaren van de republiek, loyale officieren en vakbondsleders worden bijna zonder uitzondering ten snelste geëxecuteerd, vaak samen met hun vrouwen, dochters en zusters. De lijken worden op straten en pleinen tentoongesteld. De meeste arrestaties en executies geschieden 's nachts. Soms worden de vrouwen eerst verkracht, de mannen gemarteld, zoals de Baskische nationalist, die door carlistische Requetés bevolen wordt zijn armen uit te strekken in de vorm van een kruis en 'Leve Christus Koning' te roepen, waarna zijn ledematen worden afgehakt. Zijn vrouw, gedwongen dit aan te zien, wordt krankzinnig; wordt met bajonetten doodgestoken.

Links: de bekende Spaanse kunstenaar Pablo Picasso schiep na het gruwelijke Duitse bombardement op het marktplaatsje Guernica dit beroemd geworden schilderij dat hij 'Guernica' noemde. Ofschoon Picasso na Franco's zege Spanje voorgoed verliet en politiek links staat, liet Madrid hem onlangs weten dat Spanje het werk graag in bezit zou hebben.

Een van de meest betreurde slachtoffers uit deze eerste weken van de nationalistische furie, is ongetwijfeld de grootste Spaanse dichter van deze eeuw: Federico García Lorca. Hij is geen lid van een politieke partij, maar onderhoudt vriendschappelijke betrekkingen met vele linkse intellectuelen. Nadat de nationalistische in zijn woonplaats Granada aan de macht zijn gekomen, duikt García Lorca onder bij zijn vriend Luis Rosales, wiens broer een falangist is. Het is nooit duidelijk geworden wie hem daar gevonden hebben, de *Guardia Civil* of de falangisten en men is er nooit in geslaagd zijn graf terug te vinden.

Ook in het republikeinse deel van Spanje be-

perkt de burgeroorlog zich in deze eerste weken tot massale moordpartijen op meestal weerloze mensen. Hier zijn het vooral de geestelijken en de beter gesitueerden die het slachtoffer worden. Kerken en kloosters worden in brand gestoken, terwijl de omwonenden worden aangespoord hun kruisbeelden en kerkboeken in het vuur te werpen en soldaten van het volksleger rondansen in geestelijke gewaden. De bisschop van Jaën wordt in een moeras niet ver van Madrid vermoord door een vrouw, terwijl tweeduizend mensen juichend toekijken. De bisschoppen van Guadix en Almería moeten het dek van het gevangenschip in de haven van Malaga schrobben voordat zij worden

afgeslacht. Nonnen worden verkracht. Op verschillende plaatsen worden priesters levend verbrand. In Barcelona trekken de tentoongestelde lijken van negentien nonnen duizenden kijkers. In de stad Ronda worden 512 welgestelde mannen met dorsvlegels van een hoge rots het ravijn ingeslagen. In de grotere steden vormen de politieke partijen en de vakverenigingen naar Russisch model 'Tsjeke's', die 's nachts 'vijanden van de republiek' uit hun huizen halen en doodschieten. In heel republikeins Spanje worden de katholieke kerken (niet de protestantse) gesloten, voor zover ze niet in brand zijn gestoken. In Barcelona zijn alle achteenvijftig kerken, behalve de kathedraal, afgebrand.

Spaanse anarchisten waarschuwen met dit affiche tegen de dreiging van het fascisme dat in Spanje al in actie was gekomen. De tekst luidt: 'morgen de wereld, vandaag Spanje'.

Terwijl de republikeinen uit de chaos moeizaam een ietwat geregeld leger trachten op te bouwen, hebben de nationalistische, hoewel aanmerkelijk geringer in aantal, het voordeel dat zij kunnen beschikken over goed opgeleide, gedisciplineerde en voldoende bewapende troepen. Hun hoop is vooral gericht op het Vreemdelingenlegioen en het Afrikaanse leger, dat grotendeels uit Marokkanen bestaat. Maar Franco beschikt niet over voldoende schepen en vliegtuigen om zijn eenheden snel naar het vasteland over te brengen. Hitler en Mussolini komen hem echter te hulp. De Duitsers verschaffen Franco voldoende Junkers-52 transportvliegtuigen om binnen een week 1.500 man van het Afrikaanse leger over te brengen naar Sevilla. Sommige soldaten maken de reis vastgebonden op de vleugels. En de Italianen leveren jachtvliegtuigen om de koopvaardijvloot te beschermen, die op 5 augustus 2.500 nationalistische militairen met volledige uitrusting van Marokko naar Spanje transporteren. De republikeinse marine ligt machteloos in de havens van Cartagena en Barcelona. Zonder officieren kunnen de loyale bemanningen niet veel uitrusten. Op 6 augustus vliegt Franco zelf naar Sevilla en kan de nationalistische veldtocht naar het noorden beginnen. De eerste driehonderd kilometer ondervinden de Afrikaanse troepen weinig tegenstand en pas bij Madrid komt het op 10 augustus tot het eerste grote militaire treffen tussen nationalistische en republikeinen. De plaatselijke volksmilitie is in allerijl versterkt met tweeduizend *Asaltos* en *Guardias Civil* en nog eens tweeduizend extra militie-mannen uit Madrid. Maar kort voor de republikeinse tegenaanval slaan de *Guardias Civil* aan het muiten. Het is dan voor de nationalistische niet moeilijk de slag te winnen. Op 15 augustus valt ook Badajoz, een stad vlak bij de Portugese grens. De stad wordt bestormd door *banderos* (zelfstandige, van artillerie voorziene eenheden van zeshonderd man) van het Vreemdelingenlegioen, terwijl zij hun strijdlid zingen: 'De dood is onze bruid...' Met grote verliezen slagen de aanvallers erin de ommuurde stad binnen te dringen en dan ontstaan er verwoede straatgevechten die voortduren tot diep in de nacht.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

NO PASARÁN

RUSLAND EN DE BURGEROORLOG

DR. JEF LAST

In zijn 'Terug uit Sowjet-Rusland' schrijft André Gide in juli 1936: 'Dezelfde avond is er (in Soechoem) een feestmaaltijd. Talrijke toosten worden uitgebracht, zoals dat gebruikelijk is. En wanneer men op aller gezondheid en op ieder van de gasten gedronken heeft, staat Jef Last op en doet in het Russisch het voorstel een glas te ledigen op de zegepraal van het Spaanse rode front. Er volgt een warm applaus, al komt het ons voor dat men er een beetje verlegen mee is, en terstond, als ware het een antwoord: een toast op Stalin. Op mijn beurt hef ik het glas om te drinken op de politieke gevangenen in Duitsland, Joegoslavië en Hongarije. Nu klapt men in de handen, maar ditmaal is de geestdrift zonder terughouding, en wordt geklonken en gedronken. En dan weer, onmiddellijk daarop: een toast op Stalin. Maar gij moet niet vergeten dat men, waar het ging om de slachtoffers van het fascisme in Duitsland en elders, wist welke houding men kon aannemen. Met de troebelen en de strijd in Spanje wachtten de algemene en de persoonlijke opinie nog welke richtlijnen zouden worden aangegeven door de *Prawda*, die zich daaromtrent nog niet had uitgesproken. Ze durfden zich daarin niet te laten gaan, voordat ze wisten wat men moest denken. Pas enige dagen later (wij waren in Sebastopol aangekomen) kwam een onmetelijke golf van sympathie, uitgegaan van het Rode Plein, alle kranten doorstromen en organiseerde men allerwegen vrijwillige inschrijvingen voor financiële hulp aan de Spaanse regeringstroepen.'

Die periode van aarzeling of men wel of niet met Spanje mocht sympathiseren, duurde ongeveer tien dagen. Westeuropese arbeiders hoefden natuurlijk niet op de *Prawda* te wachten, en zo streed reeds in augustus bij de internationale brug van Irun een groep internationale vrijwilligers mede, onder wie Fransen, Belgen, Duitse emigranten en onze legendarische Fanny Schoonheit. Ook in Barcelona, waar toevallig een arbeidersolympiade plaatsvond toen de officiersmutterij uitbrak, voegden zich onmiddellijk vele buitenlandse arbeiders bij de POUM of de anarchistische colonne Durruti, terwijl anderen spontaan naar Madrid reisden om zich daar bij de *milicias* aan te

Een communistische oproep voor de verdediging van Madrid wordt beheerst door het portret van Stalin.

sluiten of dienst te nemen in het zogenaamde 5e Regiment.

Ook het dappere Britse bataljon, dat op 12 februari meer dan tweederde van zijn Britse en Ierse vrijwilligers verloor, bestond oorspronkelijk grotendeels uit niet-communisten. Maar zo overtuigd was iedere linkse arbeider dat Rusland de republiek wel te hulp MOEST komen, dat de eerste Duitse en Franse bataljons van de Internationale Brigade in Madrid werden ontvangen met de juichkreet: 'Lang leve de Russen!'

In werkelijkheid was er toen nog geen Rus in Spanje te bespeuren. En de wapens die Rusland in die tijd mondjesmaat begon te sturen, zijn niet uit de giften van Russische arbeiders betaald, maar tot de laatste peseta met geld uit de Spaanse schat-

kist. Terwijl arbeiders, studenten, intellectuelen en zeer vele kunstenaars uit meer dan zesentwintig landen naar Spanje trokken, tekende Rusland het non-interventiepact en verdedigden wij ons met oude, tegen de Moren gebruikte Mexicaanse geweren, die bij duizenden door Franco geïmporteerd werden met Italiaanse vliegtuigen. Het initiatief voor de Internationale Brigade ging niet van Rusland uit, maar van Willy Muenzenberg in Parijs. Al spoedig echter bestond de voornaamste taak van het Parijse comité uit het weren van alle vrijwilligers, die niet honderd procent communistisch betrouwbaar bleken. In Spanje zelf vonden brutale zuiveringen plaats in de brigades, die weldra geheel en al in handen van voornamelijk Duitse communisten geraakten. Waar zij ingezet werden toonden ze ware heldenmoed. Maar Malaga en het noordfront, waar de anarchisten de meerderheid vormden, bleven zonder enige hulp en gingen dan ook verloren. In oktober wijzigden de Russen hun tactiek en begonnen niet slechts tanks, maar ook militaire adviseurs en instructeurs naar Spanje te zenden. Dientengevolge ontstond er een soort militair evenwicht. De Russen hadden echter aan hun adviseurs uitdrukkelijk opdracht gegeven niet persoonlijk aan de strijd deel te nemen. Evenals thans in Vietnam stelde hun hulp de republiek in staat door te blijven vechten, maar niet om te winnen. Strategisch verlegden de Russische adviseurs het zwaartepunt geheel naar de normale oorlog, hoewel de Spanjaarden reeds in Napoleons tijd getoond hadden veel geschikter te zijn voor een guerrillastrijd. Na de conferentie van München wenste Rusland zijn handen vrij te hebben voor een mogelijke wereldoorlog. Onder druk van Engeland beloofde tegelijkertijd Franco om neutraal te blijven. Daarop trokken beide wereldfronten hun handen van Spanje af en de Internationale Brigades werden uit Spanje teruggetrokken. Kort daarna capituleerde de uitgehongerde republiek.

De vrijwilligers, die naar Spanje waren gegaan, omdat zij meenden dat een overwinning van de fascistische wereldoffensief, kregen gelijk.

Roger Viollet

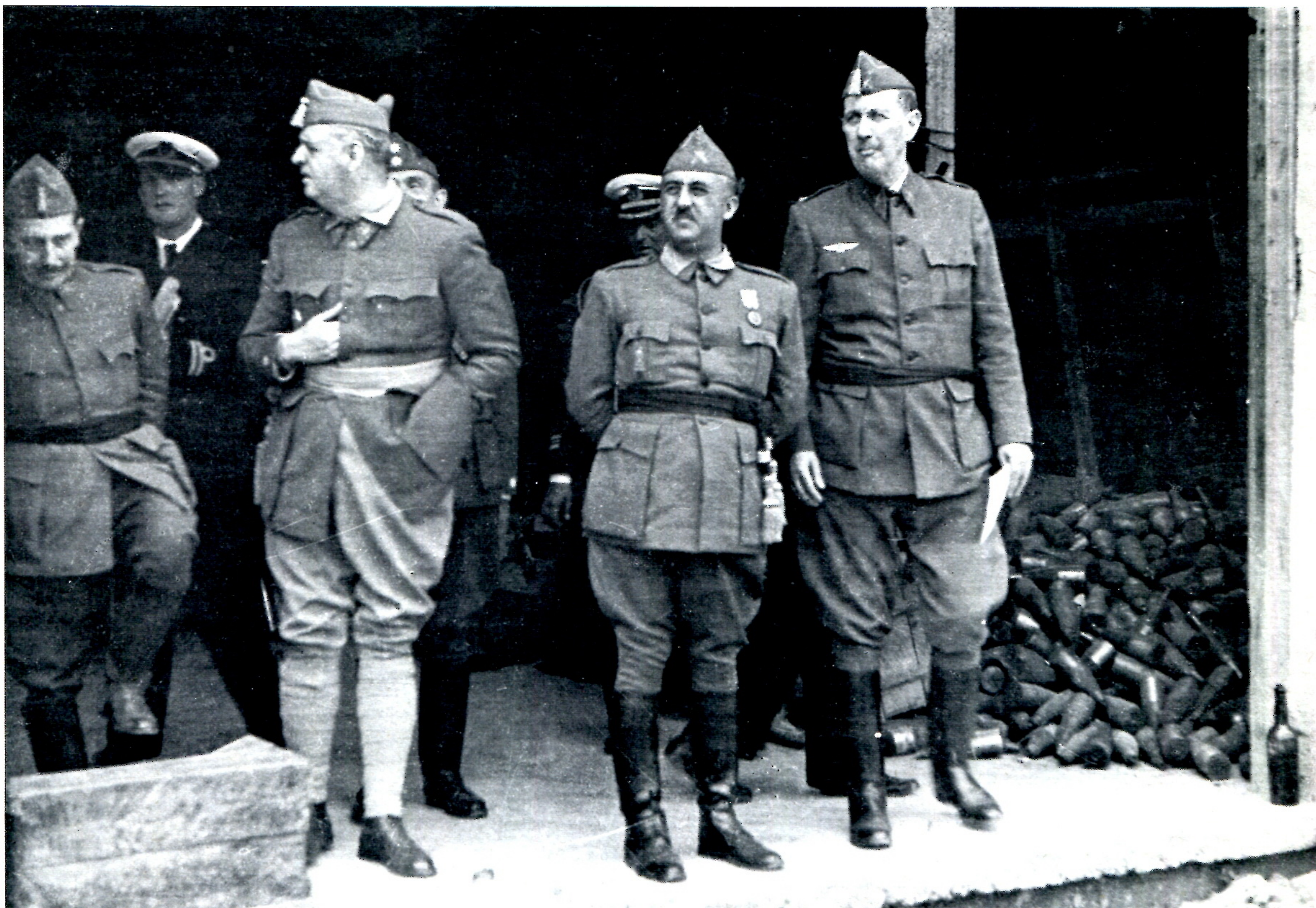
Badajoz wordt nu een stad vol lijken. Als de ochtend van 15 augustus aanbreekt is de strijd beslist, maar het moorden begint dan pas goed. Krijgsgevangenen worden er niet gemaakt. Iedereen die een wapen draagt of gedragen zou kunnen hebben, wordt zonder meer afgemaakt. Twee militiemannen, die de kathedraal zijn ingevlucht, worden op de trap naar het altaar neergeschoten. Honderden mannen worden de stierenarena binnen-

Onder: kort na de herovering op de regeringstroepen van het gebied bij Brunete inspecteren generaal Franco en luchtmachtgeneraal Alfredo Kindelán een buitgemaakt munitiedepot.

gehoofd in het uiterste zuiden verbindt met het gebied in het noorden, waar zij al in juli de macht hebben gekregen. Zij kunnen nu zowel vanuit het westen als het noorden oprukken naar Madrid.

In het republikeinse gebied bevinden zich intussen nog steeds kleine egelstellingen van nationalisten, die moeilijk uit te roeien blijken te zijn. In Gijón hebben honderdtachtig nationalistische zich onder commando van kolonel Pinilla verschanst in de Simanca-kazerne. Zij worden gesteund door een van de weinige nationalistische kruisers, de *Almirante Cervera*, die vanuit zee herhaaldelijk de belegeraars bombardeert. Na enige weken hebben de belegerden geen water meer. Twee

Iets dergelijks speelt zich af bij Toledo. Hoog boven deze stad, die op ongeveer zeventig kilometer afstand van Madrid aan de Taag ligt, verheft zich het Alcázar, een middeleeuwse vesting. Hier nestelen zich op 18 juli 1300 nationalistische: officieren, cadetten van de militaire academie, *Guardias Civil* en falangisten. Voorts zijn er nog vijfhonderdvijftig vrouwen en vijftig kinderen naar het Alcázar gevlucht. Het commando over de vesting heeft kolonel José Moscardó. Munitie is er in het Alcázar in overvloed, maar aan andere zaken ontstaat weldra schrijnend gebrek. De republikeinen snijden de elektriciteit af. De belegerden krabben het salpeter van de vochtige muren en gebruiken het als

Links: de strijd in Spanje was fel, wreed en bijzonder bitter. Hier een nationalistische loopgraaf aan het front bij Madrid, de stad die pas aan het eind van de strijd in Franco's handen viel.

gedreven en neergemaaid met mitrailleurs. Deze executies gaan ook de volgende dagen en nachten door. Als Jay Allen, correspondent van de *Chicago Tribune*, op een hete namiddag de stad bezoekt, wordt er niet meer geschoten en zijn de lijken verdwenen, maar het eerste dat hem opvalt is 'een geur, zoetig, afschuwelijk zoetig'.

Met de val van Badajoz hebben de nationalistische een corridor verkregen, die hun brug-

zoons van kolonel Pinilla bevinden zich in republikeinse gevangenschap. Hij wordt voor de keus gesteld: óf hij geeft zich over, óf zijn zoons worden doodgeschoten. Pinilla weigert te capituleren en zijn zoons worden geëxecuteerd. Op 16 augustus bestormen de republikeinse mijnwerkers van Gijón eindelijk de kazerne. Dynamiet is daarbij hun voornaamste wapen. Als Pinilla inziet dat verdere tegenstand zinloos is, weigert hij nog steeds te capituleren, maar stuurt een radioboodschap naar de *Almirante Cervera*: 'Verdediging niet langer mogelijk. Vuur op ons!' Aan zijn verzoek wordt gevolg gegeven en de laatste verdedigers van de Simanca-kazerne sterven in de vlammen.

zout. Zij leven op een broodrantsoen van honderdtachtig gram per dag. De bezetters slaan de ene stormaanval van de republikeinen na de andere af. De vesting wordt met artillerie beschoten en gebombardeerd vanuit vliegtuigen. De republikeinen graven tunnels om te pogen de muren met dynamiet op te blazen. Zij bespuiten de vesting met benzine en steken die met handgranaten in brand. Zo gaan weken voorbij. Eindelijk, na zeventig dagen, wordt Toledo veroverd door een nationalistische eenheid onder commando van generaal Varela. In de stad vindt het gebruikelijke bloedbad plaats. Marokkanen vermoorden de dokter en alle gewonde militiemannen in het San-Juan-

hospitaal. De hoofdstraat is rood van het bloed, dat heuvelaf naar de stadspoort stroomt. Als de slachtpartij is afgelopen treedt eindelijk de bezetting van het Alcázar naar buiten. Moscardó presenteert zijn mannen aan generaal Varela en meldt: 'Sin novedad', 'Geen nieuws.'

Intussen is er in republikeins Spanje weer een nieuwe regering gevormd. De nationalistien behalen dank zij hun gedisciplineerde en goed getrainde troepen het ene succes na het andere. De republikeinen zijn niet tegen hen opgewassen, voornamelijk wegens gebrek aan militaire tucht. De anarchisten, hoewel dapper, weigeren orders van officieren uit te voeren en verspillen hun levens en munitie

aan het front in zinloze, ongecoördineerde aanvallen. Het komt herhaaldelijk voor dat militiemannen weigeren loopgraven aan te leggen. Zij vinden dat onwaardig en laf. Hun gebrek aan gevechtserfaring en vaak slechte lichamelijke conditie doet hen echter, als de vijand in zicht komt, snel in paniek geraken. Soms zijn een paar luchtaanvallen al genoeg om chaos teweeg te brengen in een oorspronkelijk sterk republikeins front. Desertie komt steeds meer voor. Van dit alles krijgt de regering de schuld. Ook van de voedselschaarste die optreedt in Madrid omdat er onzinnig veel voorraden naar het front worden gestuurd. Op 4 september treedt Giral af als premier en wordt opgevolgd door de

linkse socialist Largo Caballero, die twee communisten in zijn kabinet opneemt. In nationalistisch Spanje is de ster van Franco inmiddels steeds hoger gestegen. In augustus is hij opgenomen in de junta, die door Mola is gevormd en die onder voorzitterschap van de oude generaal Cabanellas staat. In de weken daarna weet hij zijn positie aanmerkelijk te versterken, enerzijds door de successen die zijn Afrikaanse troepen in het zuiden behalen. Mola's campagne in het noorden heeft veel minder spectaculaire resultaten. Anderzijds is Franco erin geslaagd goede contacten aan te knopen met Duitsland en Italië, die de nationalistien op steeds grotere schaal militaire steun gaan verlenen.

Een even suggestief als zeldzaam affiche van de Trotskistische Verenigde Marxistische Arbeiderspartij (POUM), waarin het vrijmakende socialisme wordt gesteld tegenover de fascistische moordenaarsbende van Franco en zijn buitenlandse bondgenoten.

Franco begint nu ook zelf te geloven dat hij voorbestemd is om de *caudillo*, de leider van Spanje te worden. In niet geringe mate wordt hij in deze overtuiging gesteund door zijn vrouw, een vurig gelovige, die meent dat haar man door God is uitverkoren om Spanje te zuiveren van de vijanden van de kerk. Als op 12 september de junta vergadert, wordt Franco op voorstel van zijn vrienden, de generaals Orgaz en Kindelán, gekozen tot opperbevelhebber van alle nationalistische troepen. Alleen de oude Cabanellas onthoudt zich van stemming. Kindelán en Franco's broer Nicolas bereiden in de volgende weken een kleine, interne staatsgreep voor. Met behulp van een groep carlisten en falangisten slagen zij erin op de volgende vergadering van de junta Franco te laten uitroepen als staatshoofd en op 1 oktober wordt de kleine, vroeger weinig opvallende generaal, te Burgos, omringd door priesters in zwarte togen en edellieden uit oude Spaanse geslachten, geïnstalleerd als hoofd van de nationalistische Spaanse staat. Met Franco als leider kunnen de nationalistien rekenen op voortzetting en intensivering van de Duitse en Italiaanse steun. Weliswaar hebben Duitsland, Italië, Frankrijk, Engeland, Portugal, Rusland, België, Nederland, Polen, Tsjecho-Slowakije en nog enkele andere landen zich reeds in augustus in beginsel akkoord verklaard met een non-interventie-overeenkomst en elkaar plechtig beloofd zich te onthouden van steun aan de strijdende partijen in Spanje, maar Duitsland en Italië zijn allerm minst van plan de hulp, die zij vanaf het begin van de rebellie aan Franco hebben verleend, te beëindigen. In de herfst van 1936 vechten ongeveer tienduizend Duitsers in Spanje tegen de republikeinen. De meesten van hen maken deel uit van het Condorlegioen onder commando van generaal Sperrle. Deze strijdmacht bestaat aanvankelijk uit vier bommenwerperskaders, vier jachteskaders, een verkenningseskader, anti-tankenheden, luchtafweereenheden en acht tankcompagnieën. Italië is al in juli begonnen vliegtuigen, oorlogsmateriaal en militaire adviseurs naar Franco te zenden. Later

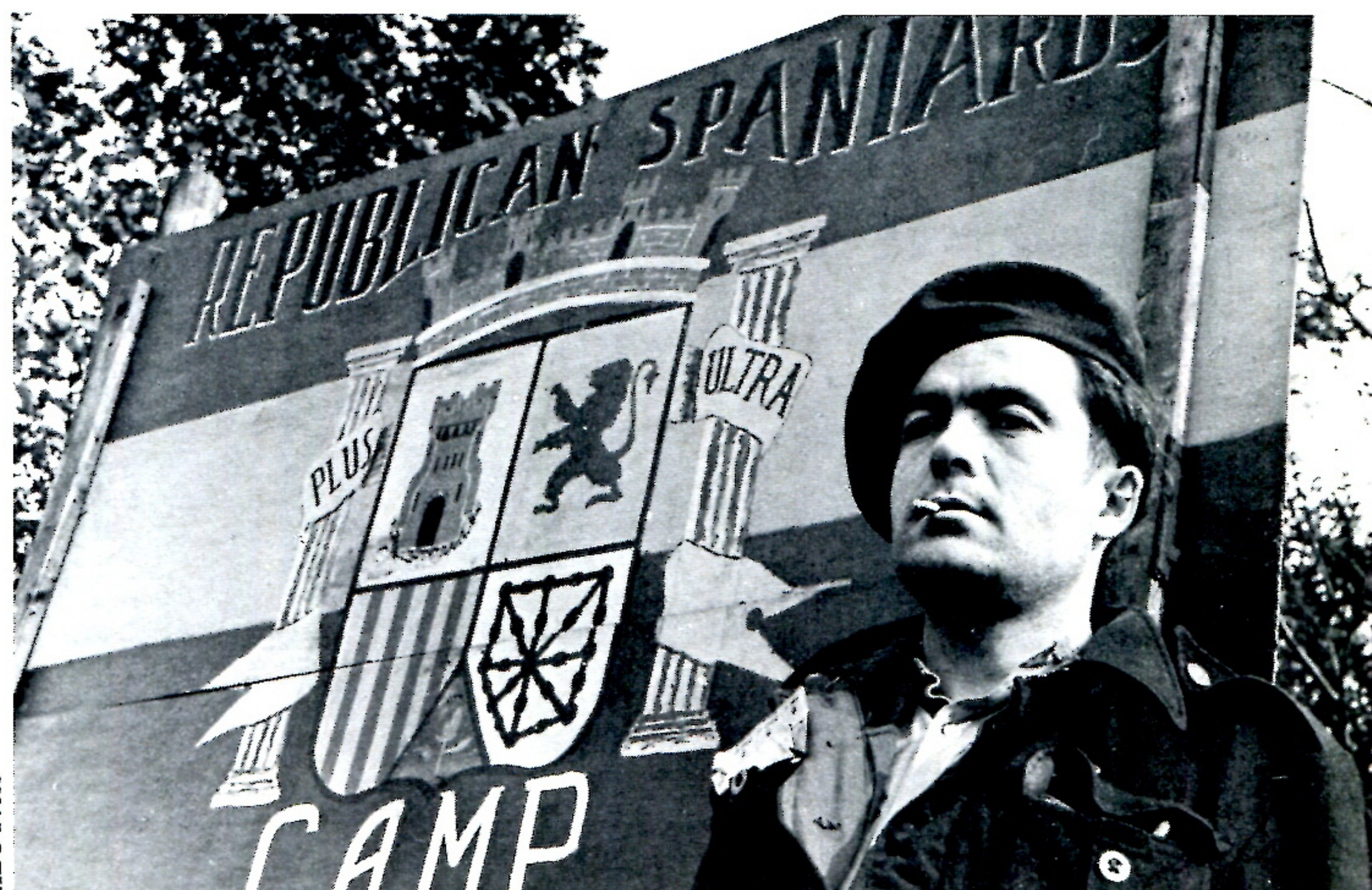
NO PASARÁN

DE INTERNATIONALE BRIGADES

De eerste buitenlanders die deelnamen aan de verdediging van de Spaanse republiek, waren oorspronkelijk naar Spanje gegaan als vertegenwoordigers van arbeiderssportbonden uit vele landen. De Olympische Spelen in Berlijn (1936) waren in de gehele wereld op verzet gestuit en daarom vond in Barcelona een tegenolympiade plaats, de Spartakiade. De meeste Nederlandse deelnemers keerden in de loop van augustus 1936 naar hun land terug, maar enkele waren in oktober alweer in Spanje om aan de strijd deel te nemen. Vanaf midden juli hadden Nederlanders toen al gevochten in verschillende republikeinse eenheden.

De eerste vermeldenswaardige stroom vrijwilligers was afkomstig uit de kring van Duitse, Italiaanse en Balkanvluchtelingen. Onder hen bevonden zich militaire deskundigen die hun ervaringen meestal hadden afgerond aan de Froenze Akademie in Moskou. Vóór de definitieve vorming van de Internationale Brigades werden de meeste buitenlanders samengebracht in het 5e Regiment, een eenheid die in Madrid geformeerd was. Het eerste gesloten transport vrijwilligers arriveerde op 14 oktober in Albacete. In de dagen daarop kwamen ook de bestaande internationale eenheden aan en werd onder commando van generaal Kléber de XIe Brigade geformeerd. Deze onderscheidde zich van alle andere onderdelen door een strenge militaire organisatie, een zwaar trainingsprogramma en een gelijke uniformering. Haar bewapening was vergelijkbaar met die van een geregeld leger en was in hoge mate uniform, hetgeen voor de rest van het republikeinse leger pas twee jaar later min of meer gold. In de nacht van 8 op 9 november kwamen ongeveer tweeduizend leden van de brigade voor het eerst in de vuurlijn in de westelijke sector van het Madrileense front. Daarmee was een lange lijst veldslagen begonnen waarin de Internationale Brigades vaak een beslissende rol speelden, samen met het 5e Regiment dat later zou worden uitgebouwd tot het 5e Legerkorps en waarin toen de Inter-Brigades werden opgenomen.

Begin 1937 groeide de stroom Nederlandse vrijwilligers. Meestal werden ze, in verband met de taal, ondergebracht in

Een van de republikeinse kampen voor de Internationale Brigades.

Duits- of Engelssprekende eenheden. Een flink aantal werd opgenomen in het Tsjapjev-bataljon (XIIIe Brigade), dat op het laatste moment een poging deed de val van Malaga te voorkomen en ook in de Lincoln-Brigade zaten Nederlanders. Later werden gespecialiseerde vrijwilligers steeds meer ingezet overeenkomstig hun deskundigheid. De Nederlanders raakten daardoor verspreid over de Brigades en ook ver daarbuiten in Spaanse eenheden, bijzondere diensten en zelfs in de oorlogsindustrie.

In juli 1937 besloot de republikeinse legerleiding tot een algehele reorganisatie van de Inter-Brigades. Alle buitenlanders werden bijeengehaald en zo mogelijk in gesloten, nationale eenheden geplaatst. Tijdens de gevechtshandelingen van dat jaar sneuvelden relatief veel Nederlanders. Aantallen zijn onbekend, omdat zojuist aangekomen vrijwilligers vaak onregistreerd in de strijd werden geworpen. Tijdens de voorbereiding van het Ebro-offensief in de zomer van 1938 werd besloten tot vorming van de Nederlandse compagnie 'De Zeven Provinciën'. Commandant werd kapitein Piet Laros, een

van de eerste vrijwilligers. Zijn politiek commissaris was de Amsterdamse student Krijn Breur. Bij het oversteken van de Ebro, op 25 juli, waren de Nederlanders onder de eersten die de andere oever bereikten. Hun heldhaftige inzet in dit offensief werd vermeld in een dagorder van de commandant van de 35e Divisie. Over de Nederlandse deelneming aan de oorlog in Spanje is nooit een definitief cijfer bekend gemaakt. Aangenomen mag echter wel worden dat zich op één dag nooit meer dan vierhonderd Nederlanders in Spanje bevonden; in totaal zullen ongeveer 1400 landgenoten aan de strijd hebben deelgenomen. Het aantal gesneuvelden mag op ongeveer tweederde worden geschat; het aantal Nederlanders dat in Franco's gevangenissen omkwam, is onbekend, maar moet niet zonder belang worden geacht. Nederland is waarschijnlijk het enige land in de democratische wereld dat zijn Spanjevrijwilligers niet alleen aan hun lot heeft overgelaten, maar hun bovendien het leven zo zuur mogelijk heeft gemaakt. Velen vielen later in het verzet of sneuvelden tijdens de Tweede Wereldoorlog bij acties van marine en koopvaardij. Maar van de overlevenden leidt een deel ook thans nog, na dertig jaar, het bestaan van staatloze paria's.

komen ook de Zwarthemden-divisies, zodat medio 1937 vijftigduizend Italianen aan het nationalistische front staan. Aan het eind van de burgeroorlog zal blijken dat Italië Franco heeft geholpen met 736 vliegtuigen, 1.672 ton bommen, 1.930 stukken geschut, ruim zeven en een half miljoen granaten, voorts nog miljoenen patronen, honderdduizenden lichte wapens en duizenden motorvoertuigen. Rusland en de Komintern laten zich ook niet onbetuigd en voorzien de republiek van honderden tanks en vliegtuigen, duizenden machinegeweren, vrachtauto's, geschut en tienduizenden tonnen munitie. Het oorlogsmateriaal stroomt van alle kanten Spanje binnen, evenals (om een uit-

de radio klinkt voortdurend de stem van La Passionaria, die de vrouwen oproept barricades te bouwen en deel te nemen aan de strijd, desnoods met kokende olie. Een bataljon vrouwen staat al aan de Segovia-brug. Duitse en Italiaanse bommenwerpers verschijnen boven de stad, worden aangevallen door Russische jagers. En als de aanval van de nationalistische infanterie begint, blijkt opeens de republikeinse militie wonderbaarlijk goed gedisciplineerd te zijn. De mannen volgen stipt de bevelen op en wijken niet. Generaal Miaja, de vaderlijke commandant van Madrid, die wordt bijgestaan door de Russische generaal Berzin, krijgt in de loop van de dag van de frontcommandanten alleen

marcheert tot uitzinnige vreugde van de Madrileense burgers over de Gran Via de eerste Internationale Brigade naar het front. Duitsers (gevlucht voor het Hitler-regime), Engelsen, Fransen, Polen, Belgen, Nederlanders, Hongaren, Joegoslaven — bijna tweeduizend vrijwilligers, in nieuwe, ribfluwelen uniformen, met stalen helmen op het hoofd en voorzien van nog glanzende wapens, marcheren keurig in de pas over de brede boulevard en worden begroet met opgeheven vuisten en kreten als *'No pasarán!'* en *'Salud!'* Ze antwoorden met *'Rot Front!'* en *'Les soviets partout!'* Tegen de avond hebben zij hun stellingen ingenomen. De volgende dag is een derde deel van de brigade

drukking van Churchill te gebruiken) 'de gewapende toeristen'.

Op 7 november begint de slag om Madrid. Een strijdmacht van slechts twintigduizend nationalististen, voornamelijk bestaande uit Marokkanen en legionairs, staat tegenover een enorm verbeterd, maar slecht uitgeruste en ongeoefende volksmassa. Het is koud, nat en mistig weer als in de vroege morgen het zware artilleriebombardement begint. Huisen worden opengereten, overal breken branden uit, vrouwen en kinderen rennen verdwaasd door de straten, vinden nergens beschutting en worden door granaatscherven aan stukken gescheurd. De mannen rukken op naar het front, velen ongewapend. Door

Een van de vele dramatische foto's die oorlogsfotografen uit vele landen in de Spaanse burgeroorlog maakten. Hier de bestorming van een republikeinse stelling door nationalistische troepen.

verzoeken om meer ammunitie en versterkingen, omdat sommige brigades tot de helft gereduceerd zijn. Maar nergens slagen de nationalistinnen erin een doorbraak te forceren. De volgende dag, 8 november, begint weer met een zwaar artilleriebombardement. De radio roept om de twee minuten de bevolking op tot een algehele mobilisatie. Aan het front wordt steeds dringender en wanhopiger om versterkingen gevraagd. En dan

dood. Er wordt wel eens beweerd dat de Internationale Brigade in deze eerste dagen van november Madrid gered heeft. Dat is niet juist. Het zijn de Madrileños zelf, die met fanatieke doodsverachting de nationalistische stormloop op hun stad hebben gekeerd. Maar de komst van de XIe en later ook de XIIe Internationale Brigade gaf militiemannen en burgers wél een enorme stimulans om vol te houden tot het einde. Zij wisten dat de wereld hen niet vergeten was. Het republikeinse front blijft standhouden, ook de volgende weken. En Franco merkte tegen een Portugese journalist verbitterd op dat hij Madrid liever totaal zal verwoesten dan het in handen van de 'marxisten' te

laten. De Duitsers willen hem hierbij graag helpen, want zij willen wel eens zien wat de reactie van de burgerij is als men een open stad systematisch, wijk voor wijk, plat bombardeert, daarbij zorgdragend dat hospitalen en openbare gebouwen het eerst getroffen worden. Van 16 tot 19 november ligt Madrid overdag vrijwel continu onder artillerievuur en 's nachts regenen uit de Junkers de Duitse en Italiaanse bommen op de stad. Mikhail Koltzov, correspondent van de *Pravda*, schrijft op de 19e: 'Madrid brandt, Duitse vliegtuigen hebben de stad in vuur en vlam gezet. Openbare gebouwen, hotels, ziekenhuizen, scholen, alles brandt. De huizen van de mensen staan in vlammen. De brandweer

Last, Ilya Ehrenburg en John dos Passos. Op 8 februari 1937 capituleert Málaga voor Franco. Op 6 februari beginnen de nationalisten in de Jarama-vallei een nieuw offensief op Madrid. Na elf dagen verwoede strijd, waarbij ook de Internationale Brigades zware verliezen lijden, worden de gevechten afgebroken. Ten koste van in totaal 45.000 gesneuvelden aan beide zijden hebben de nationalistenvrijen slechts vijftien kilometer terrein kunnen winnen over een twintig kilometer breed front. Op 8 maart openen 30.000 Italianen, gesteund door 20.000 legionairs, Marokkanen en carlisten, de aanval op Guadalajara, een stadje op negentig kilometer ten noord-oosten van Madrid. Het initiatief tot

ten. De strijd wordt beslist in het voordeel van de Garibaldisten. Als op 18 maart het republikeinse leger over het gehele Guadalajarafront een tegenaanval onderneemt, slaan onmiddellijk alle Italianen in de grootste wanorde op de vlucht. Na deze grandioze republikeinse overwinning wordt het stil rond Madrid. De nationalistenvrijen zien voorlopig af van verdere aanvallen op de hoofdstad en concentreren zich op andere sectoren van het front.

Guernica is een kleine stad in de noordelijke provincie Vizcaya. Uiterlijk is het niet meer dan een vriendelijk provinciestadje met zeventuizend inwoners, maar voor de Basken die deze streek bewonen, heeft Guernica een

Camera Press

kan het vuur niet aan. De mannen zijn totaal uitgeput. Zelfs als er vijf keer zoveel brandweerlieden waren, dan nog zouden ze de brand niet kunnen blussen. (...) Wat hier nu gebeurt maakt normale mensen volslagen krankzinnig. (...) En aan het lijden van Madrid is nog steeds geen eind gekomen.' De regering is inmiddels uit Madrid gevlucht naar Valencia, maar de stad valt niet en de strijd gaat voort op andere fronten. Een strijd die wordt meebeleefd, meestal met de wapens in de hand en aan de zijde van de republiek, door een groot aantal van de beste literatoren uit de hele wereld, zoals Ernest Hemingway, Arthur Koestler, André Malraux, Gustav Regler, George Orwell, Jef

Twee nationalistische frontsoldaten op het moment dat ze de republikeinse stelling tegenover zich zullen bestoken met hun toen nog primitieve handgranaten.

dit offensief is door de Italianen genomen. Mussolini wil de wereld tonen hoe formidabel zijn troepen kunnen vechten. Het loopt echter anders af dan de Duce hoopt. Op sommige sectoren van het front raken Italianen van het Garibaldi-bataljon van de XIIe Internationale Brigade slaags met landgenoten van de fascistische Zwarte-Vlam-divisie. En zo wordt dan op Spaanse bodem een Italiaanse burgeroorlog in het klein uitgevoch-

heel bijzondere betekenis. Hier immers staat de oude eik, waaronder vroeger de Spaanse koningen of hun afgezanten plechtig zwoeren de rechten en wetten van de Basken te zullen handhaven. Onder deze zelfde eik hebben de Basken op 7 oktober 1936 hun eigen president Aguirre gekozen en een provisorische regering gevormd. Dit is geschied met volledige instemming van de republikeinse regering, die hun autonomie heeft beloofd. En daarom strijden de streng katholieke Basken nu samen met socialistenvrijen, anarchisten en communisten verbeten tegen de fascistenvrijen van Franco. Mola, die in het noorden het commando voert over de nationalistische legers, is er na zes maanden nog niet in ge-

slaagd de drie Baskische provincies Guipúzcoa, Vizcaya en Álava, die volledig afgesneden zijn van republikeins Spanje, te onderwerpen. Op maandag 26 april 1937 is het marktdag in Guernica. De stad ligt dertig kilometer achter het front. Er is geen enkel militair object. Om twintig minuten voor vijf beginnen Heinkels de stad te bombarderen en te mitrilleren. Daarna komen de Junkers. In paniek vluchten de mensen de bossen in. Ze worden vanuit de lucht neergemitrailleerd. Elke twintig minuten komt een nieuwe golf bommenwerpers, die brandbommen en explosieven afwerpen. De aanval duurt tot kwart voor acht. Dan zijn 1.654 mensen gedood, 899 gewond en ligt

Deutschland, dat op de rede van Ibiza ligt. Maar dan schreeuwt Hitler moord en brand. Duitsland is immers neutraal, houdt zich aan de non-interventie-overeenkomst en de *Deutschland* ligt alleen in de Spaanse wateren om erop toe te zien dat de bepalingen van deze overeenkomst worden nageleefd! Op 31 mei bombardeert een Duits eskader als vergelding de havenstad Almería. In de vroege morgen vallen er tweehonderd granaten op. Dezelfde dag trekt Duitsland zich tijdelijk terug uit de non-interventie-commissie. In het Baskenland loopt na Guernica de strijd snel ten einde. Op 19 juni valt Bilbao. De republikeinen besluiten aan het Madrileense front in het offensief te gaan en vallen

ratuur daalt tot achttien graden onder nul. Mannen die eerder in het jaar bij Brunete de hitte hebben vervloekt, moeten nu hun bevroren tenen en vingers laten amputeren. De stad bestaat alleen nog uit ruïnes en om elke kelder wordt verwoed man tegen man gevochten door uitgehongerde, dorstige, in lompen gehulde spookverschijningen. Uiteindelijk moeten de republikeinen wijken voor de nationalistes. De beste bataljons van de republiek zijn na Teruel ernstig gedeceimeerd en vechtersmoe.

In januari 1938 beginnen de zware bombardementen op Barcelona, die op 16, 17 en 18 maart hun hoogtepunt vinden. Italiaanse en Duitse eskaders werpen om de drie uur hun bommen uit boven de stad. Dertienhonderd burgers worden gedood, tweeduizend gewond. Vele gewonden heffen liggend op de brancard hun vuist en sporen de anderen aan door te zetten. Maar de strijd is eigenlijk al verloren. Geleidelijk winnen de nationalistes steeds meer terrein. In juli besluiten de republikeinen tot een laatste gigantische krachtsinspanning. In de maanloze, zoele nacht van de 24e openen zij aan de Ebro over een honderdvijftig kilometer breed front een enorm offensief. In zes dagen behalen zij een terreinwinst van honderden vierkante kilometers. Vier maanden houden zij stand tegen zeven formidabele tegenaanvallen. Dan worden de uitgeputte republikeinse troepen geleidelijk teruggeworpen naar de Pyreneeën en is de oorlog in feite beslecht. Eind 1938 stuurt de republiek de Internationale Brigades naar huis. In Barcelona worden zij tijdens hun afscheidsparade toesproken door La Passionaria: 'U kunt heengaan met trots. U hebt geschiedenis gemaakt. U bent legende geworden. U bent het heldhaftige voorbeeld van de democratische solidariteit en universaliteit. Wij zullen u nooit vergeten!'

Op 26 januari 1939 valt het uitgehongerde, kapotgebombardeerde Barcelona. In Madrid, dat meer dan twee en een half jaar heeft standgehouden, is de toestand ondraaglijk geworden. Wekelijks sterven vier- tot vijfhonderd mensen van de honger. Er zijn geen brandstoffen, geen medicijnen, geen verbandmiddelen meer. Een door generaal Casado gevormde Nationale Verdedigingsraad probeert een eervolle vrede met Franco tot stand te brengen, maar de communisten verzetten zich daartegen en zo ontbrandt in de hoofdstad een burgeroorlog in een burgeroorlog. En als uiteindelijk het Ministerie van Oorlog, dat de communisten bezet hebben, door Casado's troepen met bajonetten en handgranaten heroverd is, werpen de Madrileños hun wapens van zich af. Zonder een schot te hoeven lossen rukken op 28 maart de nationalistes Madrid binnen. Velen bereiken het stadscentrum met de ondergrondse, nadat zij keurig kaartjes hebben gekocht. 'Alleen een idioot had kunnen vermoeden,' aldus de Amerikaanse correspondent C. D. Gallagher, 'dat Madrid zo aan haar eind zou komen.'

De burgeroorlog is afgelopen. Als op 31 maart Franco van zijn adjudant verneemt dat de nationalistische troepen al hun doelen hebben bereikt, kijkt hij niet op en antwoordt slechts: 'Heel goed. Bedankt.'

Bovenstaande kaart laat zien hoe weinig gebied de republiek na drie jaar strijd nog

Guernica in puin. Een ooggetuige, pater Alberto de Onaindiá, schrijft: 'Toen de schemering inviel konden we niet verder dan vijfhonderd meter zien. Overall waren vlammen en dikke, zwarte rook. Om mij heen lagen mensen geknield te bidden en sommigen strekten hun armen in de vorm van een kruis ten hemel, God smekend om genade. (...) De eerste uren van de avond waren het afschuwelijkst; mannen, vrouwen en kinderen zwierven door de bossen, zoekend naar familieleden. Meestal vonden zij slechts met kogels doorzeefde lijken.' Guernica is een *Duitse* oorlogsmisdaad. De republikeinen hebben dan ook het volste recht op 26 mei bommen te gooien op het Duitse slagschip

beheerste. De zwarte pijlen geven de acties van het Condor-legioen in Spanje aan.

bij Brunete de nationalistes aan. De slag duurt het grootste deel van de hete maand juli, kost 35.000 mensenlevens en levert geen der partijen noemenswaardig voordeel op. In de komende maanden verstarren de fronten meer en meer en krijgt de strijd in Spanje het karakter van een uitputtingsoorlog. Santander en Gijón vallen nog voor het eind van het jaar en daarmee is de strijd in het uiterste noorden beslecht. Daar staat tegenover dat de republikeinen successen behalen bij Belchite en Teruel. De strijd in en om deze laatste stad duurt van 15 december tot 21 februari. Teruel is de koudste stad van Spanje en wordt 's winters geteisterd door sneeuwstormen, die vier, vijf dagen duren. De tempe-

KRUISTOCHT ACHTER FRANCO'S VAANDEL

PROF. DR. A. F. MANNING

Een Amsterdamse jongen van achttien jaar, leerling van het jezuïetencollege, vertrok augustus 1936 per fiets naar Spanje, omdat hij het land 'niet voor God verloren' wilde laten gaan. Hij sloot zich aan bij generaal Mola en sneuvelde in de strijd tegen de regeringsgetrouwe troepen in november 1936. Het voorval is symptomatisch voor de katholieke kijk op de Spaanse burgeroorlog. Men dacht dat de christelijke beschaving dodelijk werd bedreigd door de barbarij van het bolsjewisme en dat de opstandelingen van Mola en Franco voor de goede zaak streden. Een goed katholiek wist welke partij hij moest kiezen, nu duivelse krachten de beschaving en de samenleving omver probeerden te gooien, nu het ging tussen goed en kwaad, tussen orde of revolutie. Paus Pius XI en zijn staatssecretaris Pacelli hebben hun mening met grote nadruk geformuleerd tijdens een audiëntie op Castel Gandolfo op 12 september 1936. Minder dan twee maanden na het uitbreken van de gevechten. Het was een ontvangst, waarbij een kleine vijfhonderd Spaanse vluchtelingen aanwezig waren onder wie veel geestelijken en een viertal bisschoppen. Geheel ongebruikelijk was dat de paus zijn redevoering stipt aflas van papier en dat de tekst in verschillende vertalingen al vóór het begin van de audiëntie te krijgen was. De rede werd in haar geheel door radio Vaticana uitgezonden en op de Duitse ambassade zou men ervoor zorgen dat in samenwerking met het Duitse nieuwsbureau DNB dadelijk een samenvatting naar Berlijn werd verzonden. De paus begon met de aanwezigen te vergelijken met de eerste martelaren. Hij paste op hen de Hebreeëntekst toe: de wereld is hen niet waardig. Maar hoe verheugend deze grote heldhaftigheid ook is, ze maakt helaas de situatie duidelijk waarin de wereld verkeert. Een duivelse toelag heeft een uitbarsting van haat en vervolging in het naburige Spanje veroorzaakt. Het zijn dezelfde krachten die de orde in Rusland, China, Mexico en Zuid-Amerika hebben verstoord en die over de hele wereld rampzalige ideologieën willen vestigen. Krachten die de massa ophitsen tegen gezag en godsdienst. Het is het losgebroken kwaad. Wezenlijk was het een uiting geven aan ongerustheid over de positie van de Kerk en over de gevaren die het geloof bedreigen. De burgeroorlog in Spanje zag de paus als een wereldomvattende worsteling — met verwaarlozing van de typisch-Spaanse aspecten dus — tussen goed en kwaad. De zaak van geloof en beschaving

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

N.Y. De Arbeiderspers

is dezelfde en de tegenpartij belichaamt het absolute kwaad. Voor niemand was het een geheim dat de 'vijand' het communisme was en dat de regering van de Spaanse republiek geïdentificeerd werd met het 'godloos communisme'. De paus was blijkbaar onvoldoende bekend met het Spaanse labyrint en bejubelde het 'echte' en 'edele' Spanje van Dominicus, Ignatius en Theresia. Hij had te weinig begrip van de Spaanse problematiek. Aan het eind van de oorlog gaf de nieuwe paus, Pius XII, in een radiotoespraak op 4 april 1939 uiting aan zijn vreugde, omdat het geloof een overwinning had behaald in de strijd tegen het materialisme en atheïsme. Geloof en beschaving hebben getriomfeerd over hen die meenden de nederigen te verheffen, maar in feite streden voor het atheïsme. Een lofzang op de overwinnaars dus. Verreweg de meeste katholieken namen de zienswijze van de paus over. Een afwijkende mening was uitzondering. Een enkeling vond dat katholicisme en anticommunisme niet moesten samenvallen en dat men moest ophouden met het propageren van een kruistocht onder leiding van Franco. In Frankrijk hoorden tot die non-conformisten bijvoorbeeld de schrijver Mauriac, in Engeland de redactie van een Dominicanentijdschrift en in Nederland een kleine groep van jonge katholieke democraten rond Anton van Duinkerken. Die sporadische dissonanten in het katholieke kamp werden echter overstemd; het was voor iedereen duidelijk dat de sympathie van een katholiek naar de kant van Franco uitging.

Het overgrote deel van de rooms-katholieken in en ook buiten Europa zag de opstand van Franco tegen de wettige Spaanse regering als een kruistocht van christenen tegen het duivelse bolsjewisme. Priesters lieten zich dan ook dikwijls vol trots fotograferen aan de zijde van oprukkende 'redders der christenheid'. Daar waar de rebellen nieuwe gebieden veroverden, verschenen al gauw vlaggen die behalve de portretten van Franco en generaal Mola ook een Christus-figuur toonden. Zo werd gesuggereerd dat de opstand onder de banier van het geloof stond. Ook het Vaticaan stelde zich tijdens en vlak na de burgeroorlog onverholen op aan de kant van Franco, die men zag als een behoeder van het geloof.

SPEL ROND SPANJE

DRS. J. G. HEGEMAN

Het bloedige drama dat zich ten zuiden van de Pyreneeën voltrok, bleef niet alleen een zaak van de Spanjaarden zelf. Ook de staatslieden van de grote Europese mogendheden speelden, met geheel verschillende bedoelingen, een rol in het tragische conflict. Hun politiek had niet alleen gevolgen voor Spanje zelf, maar ook voor de verhoudingen tussen de landen die enige jaren later bij de Tweede Wereldoorlog zouden worden betrokken.

De motieven van Mussolini om Franco en de zijnen te steunen zijn niet al te gecompliceerd. Ideologische (antilinkse) beweegredenen hebben natuurlijk een rol gespeeld, maar er was veel meer! Na de verovering van Abessinië zouden de Italianen nieuwe triomfen

Het Condor-legioen, dat met zijn bombardementen op Spaanse republikeinse steden een belangrijk aandeel in de zege van de nationalisten had, werd na afloop van de strijd met veel vertoon in Berlijn ingehaald. Hier schrijden Hitler en Goering door een haag van omkranste namen van gesneuvelde legionairs.

kunnen gaan vieren tot meerdere eer en glorie van de Duce. Bovendien beschouwde Mussolini de Middellandse Zee als een Italiaanse binnenzee; alles wat hem daar meer invloed kon geven, was welkom. Hij verwachtte als beloning voor zijn hulp op zijn minst Italiaanse bases te kunnen vestigen op

Spaans grondgebied (bijvoorbeeld op de Balearen) en ook de Spaanse ertsen waren het wel waard om in dat land een bevriend bewind aan de macht te krijgen. Tijdens de oorlog met Abessinië en de daarmee samenhangende economische sancties was nog eens gebleken hoe kwetsbaar de Italiaanse economie was, met name op het punt van de grondstoffenvoorziening.

Daar kwam bij dat Italië door zijn interventie de Franse volksregering in een moeilijk parket zou kunnen brengen en mogelijkere wijs de Frans-Engelse relaties zou kunnen verslechteren. Bovendien wist Mussolini via zijn geheime dienst dat zijn steun aan Franco geen grote risico's met zich meebracht, om-

dat Engeland zeker niets zou ondernemen. Vooral na de nederlaag die de Italiaanse 'vrijwilligers' in maart 1937 met hun tanks leden in de slag bij Guadalajara (een slag die gedeeltelijk een Italiaanse burgeroorlog was, doordat de fascistische troepen daar onder meer hun linkse landgenoten van het Garibaldi-bataljon als tegenstanders aantroffen), werd de strijd in Spanje voor de Duce in nog grotere mate een prestigekwestie dan in het begin. Zoals toen al bleek, ging het allemaal niet zo gemakkelijk als Mussolini had verwacht en zijn Spaanse avontuur heeft hem dan ook veel gekost: de militaire en economische kracht van Italië is door de Spaanse burgeroorlog enorm verzwakt.

In Duitsland was het de partij (Hitler, Goering) die het besluit tot interventie nam. De voorzichtige legerleiding (die in 1938 werd weggewerkt) voelde niet voor interventie omdat zij die riskant vond en een verspilling van krachten. De niet tot de partij behorende minister van buitenlandse zaken Von Neurath wist tot oktober 1936 van niets, hoewel de eerste 30 Junker-transportvliegtuigen al in juli vertrokken waren.

Ook de Duitsers waren niet afkerig van een hun dankbaar bewind in Spanje, waarmee Frankrijk rekening zou moeten houden en dat aan Duitsland grondstoffen en eventueel bases kon verschaffen. Met name bij de *Luftwaffe* speelde ook het argument een rol om eens wat praktische ervaring op te doen met moderne wapens. Duitsland was echter voorzichtiger dan Italië; de Duitse steun (die vooral via Portugal liep) bleef lange tijd veel heimelijker. Franco werd pas erkend, toen de val van Madrid iedere dag verwacht werd (november 1936). Hitler wilde echter beslist (nog) geen grote oorlog; tot 1938 bleven de zendingen beperkt. Pas na München waren er geen risico's meer: toen werd de Duitse steun veel groter en van beslissende omvang. Tot zover de landen die op korte termijn de rebellerende generaals in Spanje gingen steunen. Het contrast met de westerse democratieën is groot. Deze organiseerden de non-interventiepolitiek: de afspraak tussen een groot aantal mogendheden (onder andere de Sowjetunie, Duitsland en Italië) om zich niet met de Spaanse burgeroorlog te bemoeien en geen wapens te leveren. Zij bleven aan dat principe vasthouden, ook toen zonneklaar bleek dat Duitsland en Italië, en later ook de Sowjetunie, wél intervenieerden.

Engeland nam bij deze landen een centrale positie in. Daar regeerde een conservatief kabinet, dat politiek niet veel interesse had voor Spanje, maar economisch wel: 20% van de Spaanse economie was in Britse handen. Om deze reden alleen al hadden de leidende figuren in Engeland meer vertrouwen in Franco dan in de wettige regering, die bovendien in het begin van de oorlog haar gezag over de anarchisten en socialisten volledig had verloren. Maar bovendien werd de Engelse politiek bepaald (met name toen Chamberlain in 1937 aan het bewind kwam) door de hoop op een nieuwe toenadering tot Italië, onder meer om de banden van dat land met Duitsland niet te hecht te laten worden en om de verbindingslijn naar het Verre Oosten beter te beveiligen. De politiek van de minister van buitenlandse zaken, Eden,

ten aanzien van de Spaanse burgeroorlog had dan ook als voornaamste doel te trachten het conflict zo beperkt mogelijk te houden en de onafhankelijkheid en de territoriale integriteit van Spanje zoveel mogelijk te handhaven (dus onder meer te voorkomen dat Mussolini bijvoorbeeld de Balearen zou annexeren). Met moeite werd Engeland er door Frankrijk van weerhouden het Franco-bewind officieel te erkennen; maar een *de-facto*-erkenning vond plaats in november 1937 (toen Franco het noordelijk industriegebied had veroverd) en de handelsbetrekkingen tussen Franco en Engeland werden toen al snel weer zeer goed. De Labour-oppositie (die in juli 1936 'alle mogelijke

steun' voor de Spaanse regering geëist had) schaarde zich in augustus achter de non-interventiepolitiek; toen deze een farce bleek, kwam ze daar op terug en drong aan op een opheffing van het embargo (het verbod van levering van wapens enzovoort). De Labour-oppositie werd in het begin natuurlijk wel enigszins geremd door het pacifistische standpunt dat zij had ingenomen en dat pas in deze tijd begon te veranderen.

Voor een groter dilemma zag Frankrijk zich geplaatst. Een deel van de volksfrontregering, die onder leiding stond van de socialist Blum, overwoog sterk haar zusterregering in Spanje hulp te bieden. Blum vertrok kort na het begin van de burgeroorlog naar Lon-

Keystone

Boven: na de vergeefse strijd vlucht een colonne van 3000 man van de Internationale Brigade, bestaande uit Polen, Duitsers en Tsjechen, in het begin van februari 1939 naar de Franse grens.

Onder: talloze fusillades kenschetsten de hardheid van de oorlog in Spanje.

Collection Viollet

den, waar hij een gesprek met Eden had. Deze deelde hem mee dat de Britten geen enkel risico wilden lopen, en maande hem tot uiterste voorzichtigheid. Ook de Russische minister van buitenlandse zaken, Litwinow, hield zich op de vlakte. Hij liet weten dat het Frans-Russische verdrag van 1935 de Sowjetunie niet tot bijstand verplichtte, wanneer er een oorlog zou komen door Franse bemoeienis met Spanje. Feitelijk stond Blum dus alleen en dat terwijl hij in eigen land te maken had met een enorm sterke oppositie van rechts, die het gevaar van een burgeroorlog in Frankrijk niet uitsloot. Met een steeds sterker wordend Duitsland aan de oostgrens was de Franse regering extra-beducht voor

Het non-interventieplan leidde in september 1936 tot instelling van een internationale non-interventiecommissie, waarin dertig landen zitting hadden. In maart 1937 werd besloten tot een controle op wapenleveranties, troepen-zendingen enzovoort; deze controle bleek echter een complete farce te zijn. Zo mochten bijvoorbeeld alleen schepen gecontroleerd worden van de lidstaten van de non-interventiecommissie; onder Spaanse vlag varende schepen dus niet.

De non-interventiecommissie hield zich voorts nog bezig met vruchteloze bemiddelingspogingen en met onderhandelingen over het terugtrekken van de 'vrijwilligers' in Spanje. Maar vrijwel zonder resultaat.

Aan beide zijden werden in de Spaanse burgeroorlog wapens van buitenlandse makelij ingezet. Voor een deel werden ze bemand en gehanteerd door buitenlandse vrijwilligers en eenheden, waarbij het er vooral de Duitsers om ging zowel mensen als materiaal onder oorlogsomstandigheden te testen. Zo gebruikten ze in Spanje onder meer de Messerschmitt 109 en de Heinkel 111, die later, in gewijzigde versies, zo'n belangrijke rol zouden spelen in de Tweede Wereldoorlog. Voor de Italianen gold datzelfde voor de Fiat en de Savoia Marchetti. De hier afgebeelde typen vormen slechts een gedeelte van het oorlogsmateriaal dat in de bloedige Spaanse strijd werd ingezet.

TUPOLEV SB-2 'KATJOESKA'

Tweemotorige Russische bommenwerper, door de republikeinse luchtmacht gebruikt. Een van de eerste bommenwerpers met een grote voorwaartse vuurkracht dank zij de machinegeweerpost in de neus. De Russen gebruikten deze machine in de Finse veldtocht. De Finnen maakten toen enkele toestellen buit, schilderden ze over en bestreden er de Russische vlooteenheden mee. Werd later ook aan China geleverd.

DORNIER DO 17 P-1 ('Vliegend Potlood')
Duitse tweemotorige bommenwerper. Max. snelheid 355 km per uur. Ingezet aan nationalistische zijde. Aanvankelijk ontwikkeld als snel postvliegtuig voor de Atlantische route met een capaciteit van zes passagiers; later omgebouwd tot 'Schnellbomber'. Ook ingezet boven Polen.

SAVOIA MARCHETTI S.M. 79

Driemotorige Italiaanse bommenwerper. Max. snelheid 450 km per uur. Streed aan de zijde van de nationalisten. Een van de eerste moderne eendekker-bommenwerpers die, in de vorm van een machinegeweerpost, een benedenbewapening bezaten. Aanvankelijk ontwikkeld voor de burgerluchtvaart. Speelde een belangrijke rol in de slag om Malta (1942) en werd tot in de jaren vijftig gebruikt, onder meer in Libanon.

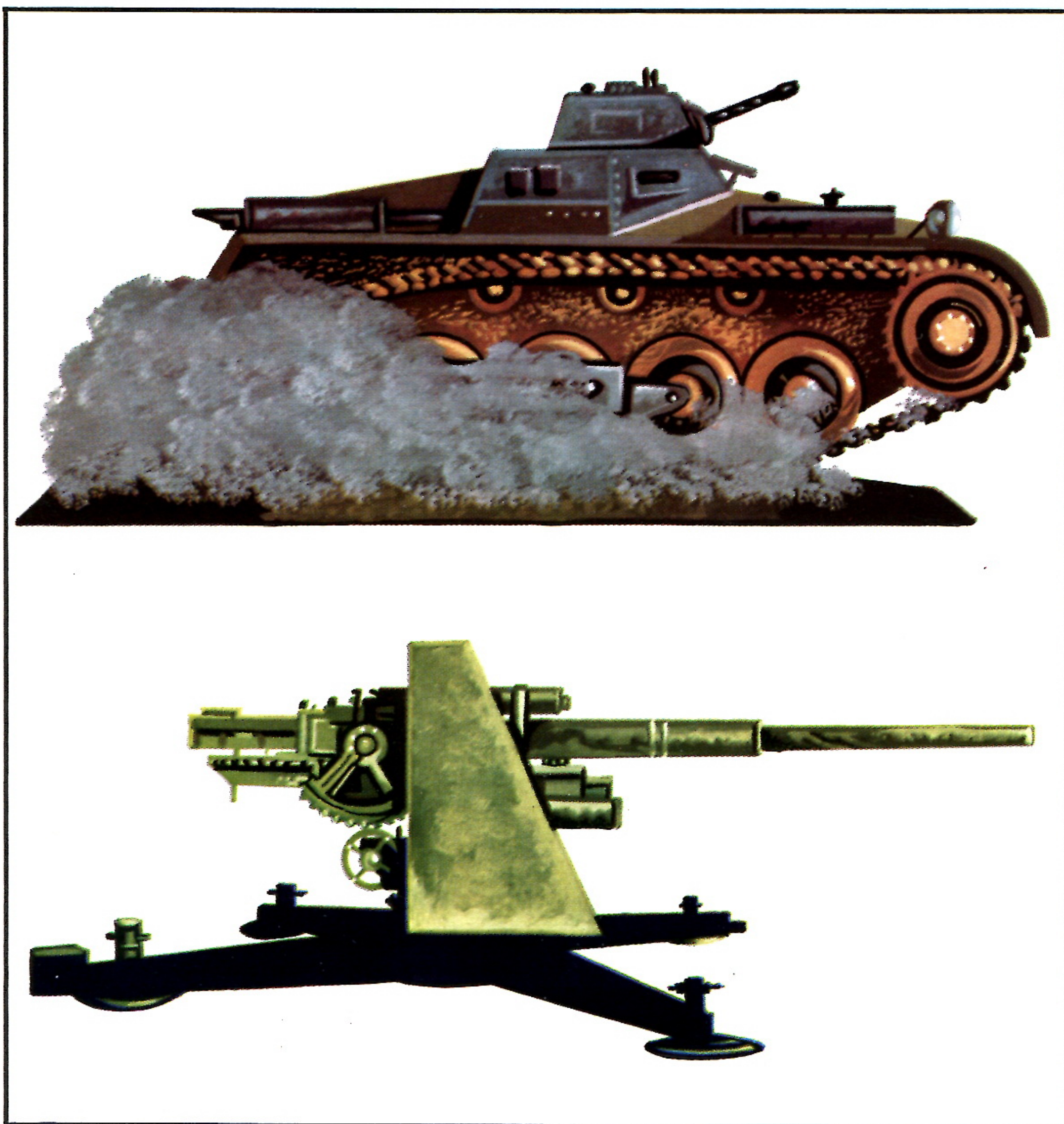
FIAT CR-32

Italiaans jachtvliegtuig, bewapend met twee machinegeweren. Streed aan de zijde van Franco en is ook veelvuldig ingezet in de Abessijnse veldtocht.

PANZERKAMPFWAGEN I

De 'stamvader' van de beroemde Duitse tankfamilie die later ook de 'Tiger' en de huidige 'Leopard' zou omvatten. De Pz I was bewapend met een of twee machinegeweren in een draaitoren en haalde een snelheid van 40 km per uur. De Pz I vormde voor de Duitsers een belangrijk wapen in de 'Blitzkriegtaktik' van de Poolse veldtocht.

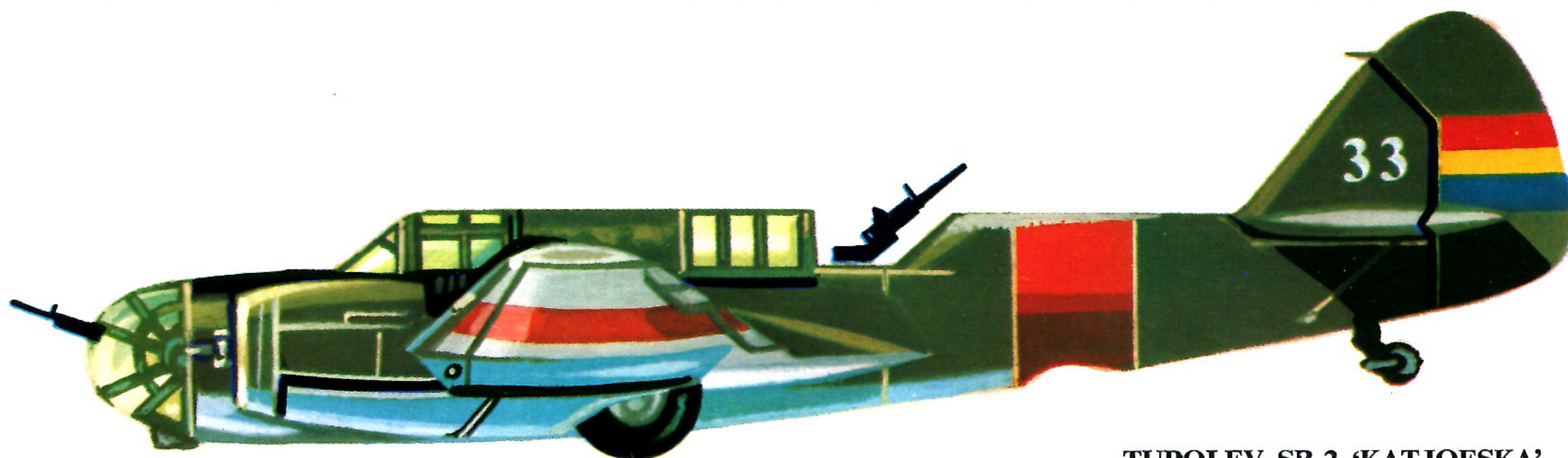
88 mm lucht- en afweerkanon; Duits geschut met een vuursnelheid van 15 à 20 schoten per minuut, een schietbereik van ruim 14 km en een schiethoogte van 11 km. Gebruikt in de slag bij El Alamein en een van de gevreesde Duitse kanonnen.

de neiging van de Engelsen om het met de fascistten op een akkoordje te gooien. Zo werd, officieel op Frans initiatief, op 3 augustus het non-interventieplan gelanceerd: het voorstel aan een groot aantal landen om zich niet met het Spaanse conflict te bemoeien. Door Frankrijk en andere landen werd een wapenembargo voor beide strijdende partijen afgekondigd, waardoor Franco dus in feite gelijkgeschakeld werd met de wettige regering. Weliswaar hebben de Fransen dit verbod af en toe tijdelijk opgeheven, weliswaar werd oogluikend toegestaan dat er indirect (via Mexico) Franse vliegtuigen de Spaanse regeringstroepen bereikten, maar de officiële Franse politiek bleef onzijdig.

De Verenigde Staten waren in de internationale politiek in deze tijd niet erg belangrijk: het isolationisme overheerste nog steeds. Men wond zich in dit land echter bijzonder op over de Spaanse burgeroorlog. Ondanks de geringe sympathie die de Amerikanen in het algemeen voor socialistten en anarchistten plegen te hebben, was de publieke opinie overwegend voor de republikeinen, en wel in stijgende mate naarmate de regering in Spanje haar interne gezag herstelde. Ook president Roosevelt had een duidelijke voorkeur voor de Spaanse regering. Toch werd de neutraliteitswet (die slechts gold voor officieel oorlogvoerenden, dus niet voor een opstand tegen een wettige regering) uitge-

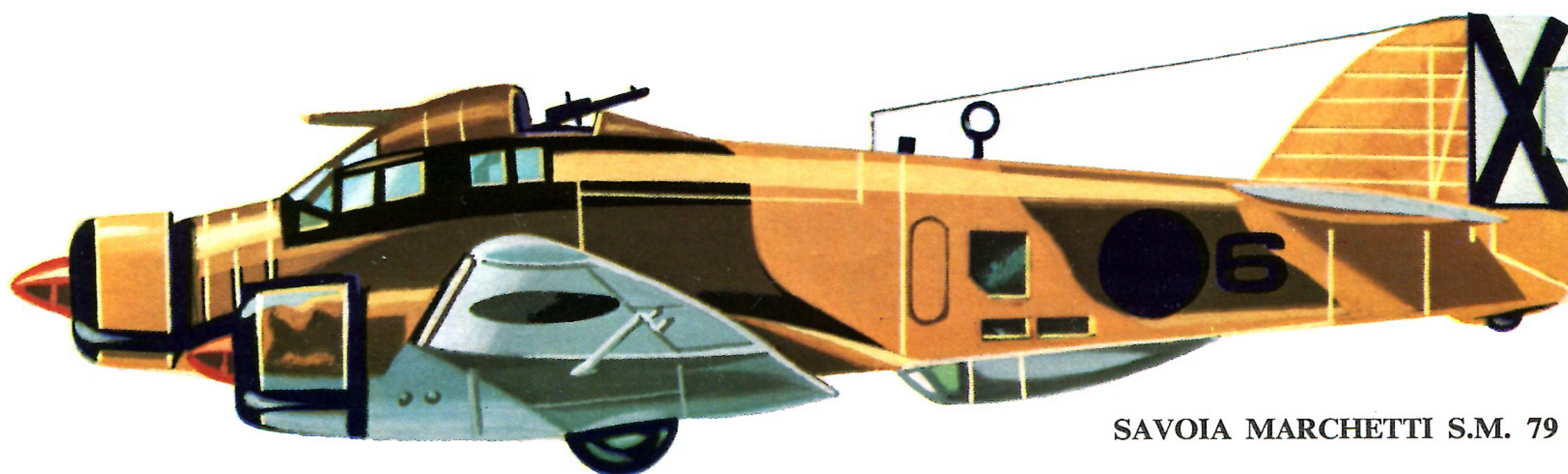

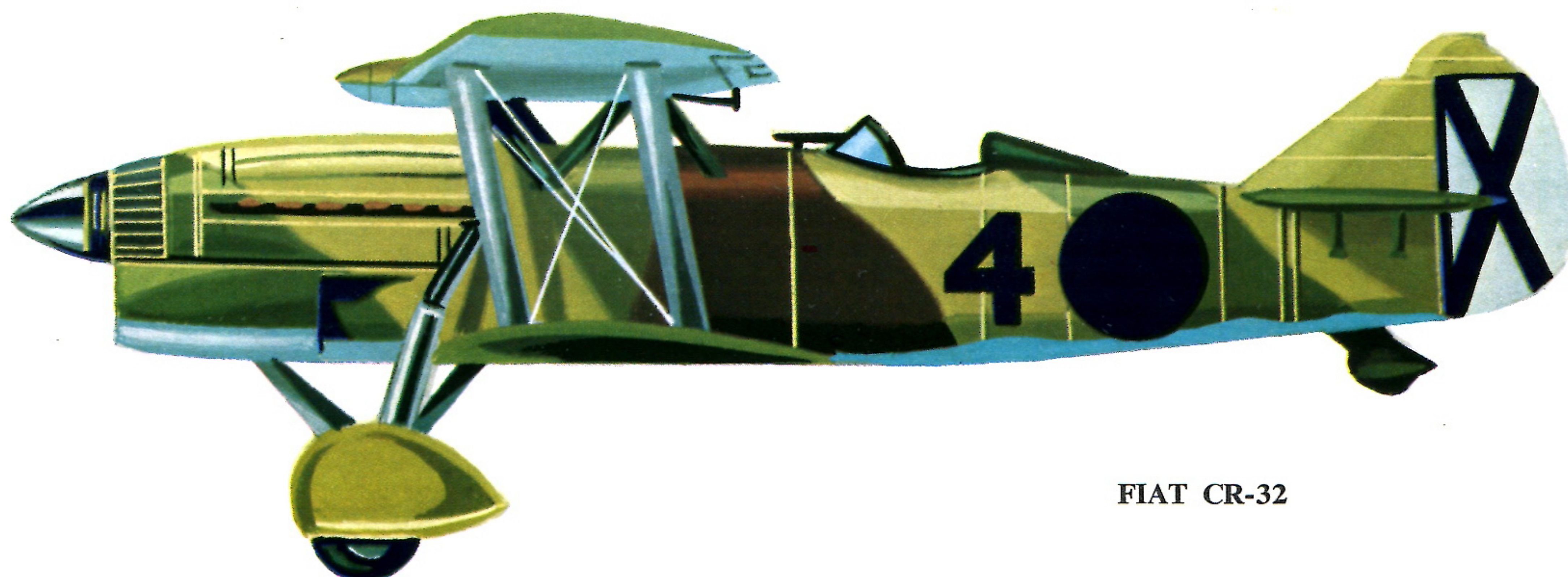
TUPOLEV SB-2 'KATJOESKA'

DORNIER DO 17 P-1 ('Vliegend Potlood')

SAVOIA MARCHETTI S.M. 79

FIAT CR-32

breid met een embargowet, die de export van strategische goederen naar beide partijen verbood. Deze embargowet werkte ook weer in het voordeel van Franco; zo vielen bijvoorbeeld vrachtauto's en olie niet onder het verbod en de Texas Oil Company gaf Franco een ongegarandeerd krediet van zes miljoen dollar. In 1938 was de sympathie voor de Spaanse republiek in de USA zo gegroeid, dat er pogingen gedaan werden om de *Embargo Act* weer op te heffen. Ze mislukten mede door toedoen van de nieuwe ambassadeur in Londen, Joseph Kennedy, die behalve katholiek een sterk voorstander van de *appeasement*-politiek was.

Tenslotte willen we de rol bespreken van nog een grote mogendheid: Rusland (waarvan de militaire kracht op dat moment overigens niet hoog werd aangeslagen, onder andere door de zuiveringen). De Sowjetunie was toegetreden tot de non-interventiecommissie en hield zich aanvankelijk ook aan de niet-inmengingspolitiek. Dat wil zeggen dat ze nog geen wapens stuurde, hoewel via de Komintern wel enige financiële steun gegeven werd. De buitenlandse politiek van Stalin was in de eerste plaats gericht op de veiligheid van de Sowjetunie. Maar hij verkeerde duidelijk in een dilemma. Enerzijds wantrouwde de communistische leider natuurlijk de kapitalistische democratieën evenzeer als de fascistische dictatoren en was hij niet vrij van angst voor een anti-Russische samenwerking. Maar het lag ook in de leninistische lijn om te verwachten dat beide groepen imperialistische mogendheden elkaar te lijf zouden gaan, waarbij de Sowjetunie dan hopelijk als lachende derde zou kunnen toekijken. Hieruit kon een politiek resulteren die erop gericht was de niet-communistische landen tegen elkaar op te hitsen. Anderzijds was er na de opkomst van Hitler-Duitsland toch een tendens merkbaar geworden om te streven naar antifascistische blokvorming. De door de Komintern afgekondigde volksfrontpolitiek (samenwerking van communistische partijen met de tevoren zo fel bestreden socialisten en andere democraten), die zowel in Spanje als in Frankrijk een parlementaire meerderheid had opgeleverd, was hiervan een duidelijk symptoom. De aanvankelijke Russische non-interventie kan men als een andere uiting zien van een (aarzende) neiging tot samenwerking met de westerse democratieën. Pas in oktober 1936, toen de Italiaanse en Duitse inmenging duidelijk was geworden, ging Rusland de Spaanse regering helpen met voedsel, wapens en de Internationale Brigades.

De Russische steun aan Spanje kan men het best als defensief interpreteren (als een verdediging van de volksfrontregering en indirect ook van de Sowjetunie zelf) en bepaald niet als agressief in de zin van een poging om Spanje op korte termijn communistisch te maken. Stalin zag uiteraard niet graag een fascistisch Spanje ontstaan, waardoor Frankrijk vrijwel geheel omsingeld zou zijn; dit zou immers een eventuele aanval van Duitsland op de Sowjetunie vergemakkelijken. Anderzijds had het voortduren van de oorlog in Spanje voor Rusland vele voordelen: misschien zou daardoor een verdere toenadering tot de democratieën (Frankrijk) kun-

nen ontstaan en bovendien zou Duitsland afgeleid kunnen worden van zijn *Drang nach dem Osten*. Een al te actieve steun, die als communistische expansiezucht zou kunnen worden uitgelegd, zou helemaal niet passen in de Russische lijn, die, zoals gezegd, vooral gericht was op de eigen veiligheid. Een communistisch Spanje zou Engeland en Frankrijk radicaal vervreemden van de Sowjetunie en het tot stand komen van een eventueel 'imperialistisch blok' bevorderen. In Spanje zelf voerden de communisten dan ook, ondanks het feit dat ze in felle rivaliteit met onder anderen de anarchisten hun machtspositie vergrootten, een gematigde politiek van samenwerking met de meer burgerlijke partijen. Zo respecteerden zij het particuliere bezit in vele sectoren, waardoor zij zelfs een deel der 'bourgeoisie' achter zich kregen; vele collectivisaties werden ongedaan gemaakt en de anarchistisch-socialistische revolutie van 1936 werd, mede door communistische invloed, teruggedraaid.

In 1937 begon het er door het steeds brutalere optreden van Duitsland en Italië even op te lijken dat ook Engeland een forsere houding zou gaan aannemen. Toen onbekende (lees: Italiaanse) duikboten in de Middellandse Zee op grote schaal schepen (ook Engelse) gingen torpederen, voelde de Britse leeuw zich toch wel even op zijn staart getrapt. In Nyon (Zwitserland) werd begin september een internationale conferentie bijeengeroepen, waar Duitsland en Italië niet aan meededen, hoewel ze wel uitgenodigd waren; hier werd besloten tot vergaande maatregelen (schieten) tegen deze piraterij. Dit hielp inderdaad, het torpederen hield op. Maar na enige tijd werd het effect totaal ongedaan gemaakt doordat Engeland Italië uitnodigde de besluiten van Nyon mede te ondertekenen. Dit gebeurde natuurlijk en het was voor de Italiaanse minister van buitenlandse zaken, Mussolini's schoonzoon Ciano, aanleiding tot de cynische opmerking in zijn dagboek dat de bandiet nu zelf tot politieman was benoemd... Als men deze Engelse stap niet wil interpreteren als een teken van slappe, was het toch op zijn minst een duidelijk bewijs van de wens der Britten om Italië, koste wat het kost, niet tot vijand te krijgen. Daarom achten diverse auteurs het niet uitgesloten dat de Russen nu al definitief gingen twifelen aan de mogelijkheid tot vergaande overeenkomsten met de westerse democratieën, voor zover ze daar ooit echt in geloofd hadden.

Vanaf de zomer van 1938 — het jaar dat de spanningen zoveel 'dichter bij huis' bracht (Oostenrijk en Tsjechoslowakije) en dat het hoogtepunt van de *appeasement*-politiek te zien zou geven tijdens de conferentie van München, waar de Sowjetunie niet werd uitgenodigd! — verminderde de Russische steun aan Spanje duidelijk. De Spaanse burgeroorlog was nu voor de Russen voornamelijk nog een eventueel onderhandelingsobject. Natuurlijk is het niet toevallig, dat het besluit de Internationale Brigades naar huis te sturen door de Spaanse regering bekend werd gemaakt tijdens de Tsjechische crisis! Het is zonder meer duidelijk dat de interventie van Italië en Duitsland en de non-interventie van de westelijke democratieën (waardoor in de praktijk alleen de Spaanse regering getroffen werd)

Franco's zege mogelijk hebben gemaakt. Maar was er een andere politiek mogelijk? Als we de politiek van Engeland ten aanzien van Spanje achteraf analyseren, kunnen we stellen dat deze (als we alleen op Spanje letten) grotendeels wel aan haar doel heeft beantwoord. Zoals we al eerder stelden, was het hoofddoel van deze politiek, het conflict zo beperkt mogelijk te houden en te zorgen dat Spanje een zo onafhankelijk mogelijk land bleef met dezelfde grenzen. Deze beperkte doelstellingen zijn wel bereikt, onder meer door afspraken hierover met Italië, waarbij Engeland steeds grotere concessies deed. Maar in een groter verband gezien heeft de Britse politiek toch duidelijk gefaald. De vooral door Chamberlain nagestreefde toenadering tot Italië bleek niet op te wegen tegen het steeds hechter worden van de 'as' Duitsland-Italië, die vooral door de samenwerking van deze landen in Spanje tot stand kwam. (Zo verzette Mussolini zich niet meer tegen de *Anschluss* van Oostenrijk.) Bovendien is door de Engelse politiek ten aanzien van Spanje aan Rusland een dosis wantrouwen verstrekt, die later in München nog verder versterkt zou worden en die wellicht mede van invloed is geweest op het Duits-Russische niet-aanvalsverdrag van augustus 1939, dat het Hitler mogelijk maakte de Tweede Wereldoorlog te beginnen onder voor het Westen zo ongunstig mogelijke omstandigheden. Ook moeten we het psychologisch effect niet onderschatten dat de langdurige reeks vernederingen die Engeland en Frankrijk zich ten aanzien van Spanje lieten welgevallen, heeft gehad op mensen als Hitler en Mussolini. Hun minachting voor de 'slappe' westerse democratieën werd voortdurend versterkt, en zo zou men kunnen zeggen dat door de Spaanse burgeroorlog zowel politiek als psychologisch in hoge mate de grondslagen zijn gelegd voor de Tweede Wereldoorlog.

Dit negatieve oordeel over de non-interventiepolitiek is echter niet helemaal reëel, d.w.z. te veel achteraf bekeken. Want wat waren er voor werkelijke alternatieven? Weliswaar kan men gemakkelijk zeggen dat een eventuele wereldoorlog naar aanleiding van Spanje zowel militair (Duitsland was nog niet klaar) als politiek (de Sowjetunie had nog geen pact met Duitsland gesloten) veel minder ongunstig zou zijn geweest dan in 1939 het geval was. Maar evenzeer was een grote oorlog om Spanje uitgesloten. De psychologische bereidheid daartoe, een bereidheid die er zelfs in 1938 nog niet was, bestond in 1936 totaal niet, zeker niet als er gevochten zou moeten worden voor een land dat zo anarchistisch en revolutionair was. Wel zou men theoretisch kunnen zeggen dat later, toen de toestand toch wel anders was dan in 1936, een forsere politiek van de westerse mogendheden (in de lijn van de conferentie van Nyon) mogelijk was geweest. Zich afvragen in hoeverre dit voor het verloop van de Spaanse burgeroorlog veel veranderingen zou hebben veroorzaakt, eventueel een andere internationale politieke constellatie zou hebben teweeggebracht of zelf de Tweede Wereldoorlog had kunnen voorkomen, is echter een kwestie van na-kaarten met een onvolledig spel.